

Kutsal Metin Çevirilerinde Dillerin ve Yazının Kutsallaştırılması: *Tanah, İncil ve Kur'an-ı Kerim*

PROF. DR. İLHAMİ SİĞİRCİ*

Öz

Bu çalışmada, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın kutsal kitaplarının ilk çeviri süreçleri ve bu süreçlerde yaşanan temel sorunlar ve değişiklikler ele alınmıştır. Ayrıca Yahudi-Hristiyan ve İslam geleneğinde genel olarak çeviri, ilk kutsal metin çevirisi ve kutsal dil kavramının nasıl ortaya çıktığı ve bu konudaki tartışmalar incelenmiştir. Bu açıdan, kutsal metinler bağlamında dillerin ve çevirilerin neden ve nasıl kutsallaştırıldığı üzerinde durulmuştur. Araştırma sürecinde karşılaştırmalı ve betimsel bir yöntem kullanılmıştır. Üç dinin kutsal metinlerinin oluşumundan sonra, bu dinlerin tarihsel süreç içerisinde etki alanlarını genişletmeleriyle birlikte, farklı dilleri konuşan topluluklarla karşılaşılması ve bu toplulukların bu dinlere girmesi sonucunda kutsal metinleri anlamaları için çevirileri gündeme gelmiştir. Bu süreçte kutsal metinler önce sözlü olarak, parça parça, sonra da bir bütün olarak farklı dillere aktarılmıştır. Bu çevirilerle birlikte bu dillerde tapınma yapılıp yapılamayacağı da sorgulanmaya başlanmıştır. Bu üç dine ait kutsal metinlerin çevirilerine ilişkin zaman zaman tartışmalar olmuştur. Hristiyan kutsal metinlerinin Latinceye çevrilmesinden sonra, özellikle Katolik Hristiyanlıkta, Latincenin kutsallığı öne sürülerek farklı dillere çevrilmesi uygun görülmemiştir. Kutsal metinlerin çeviri sürecine, diğer etkenler arasında engel oluşturan en temel şey de, bu metinlerin yazılmış olduğu özgün biçimlerindeki dillerin, İbranice, Aramice, Eski Yunanca ve Arapçanın kutsallaştırılması ve diğer diller karşısında bu dillerin üstünlüğünün vurgulanmasıdır. Bu çalışmada, bu dilleri kutsallaştırma süreci, ilk çevirilere yönelik tepkiler ve tarihsel süreçte çeviri anlayışında, din dilinde ve dilde yaşanan değişimler incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: kutsal metin, kutsal dil, çeviri, *Tanah, İncil, Kur'an-ı Kerim*

The Sacralization of Languages and Writing in Translations of Sacred Texts:
Torah, Bible and Qur'an

Abstract

In this study, the first translation processes of the holy books of Judaism, Christianity and Islam and the main problems and changes experienced in these processes are discussed. In addition, how translation in general, the first sacred text translation and the concept of sacred language emerged in the Judeo-Christian and Islamic traditions and the debates on this issue are analyzed. In this respect, why and how languages and translations are sacralised in the context of sacred texts is emphasized. A comparative and descriptive method was used in the research process. After the

formation of the sacred texts of the three religions, as these religions expanded their spheres of influence in the historical process, communities speaking different languages were encountered and as a result of the entry of these communities into these religions, translations were brought to the agenda in order to understand the sacred texts. In this process, the sacred texts were translated into different languages, first orally, piece by piece, and then as a whole. With these translations, the question of whether worship can be performed in these languages has also begun to be questioned. From time to time, there have been discussions about the translation of the sacred texts of these three religions. After the translation of Christian sacred texts into Latin, especially in Catholic Christianity, translations into other languages were not deemed appropriate due to the sacredness of Latin. Among other factors, the main obstacle to the translation process of sacred texts is the sacralisation of the languages in which these texts were originally written, namely Hebrew, Aramaic, Ancient Greek and Arabic, and the emphasis on the superiority of these languages over other languages. In this study, the process of sacralization of these languages, the reactions to the first translations and the changes in the understanding of translation, religious language and language in the historical process are analyzed.

Keywords: sacred text, sacred language, translation, *Torah*, *Bible*, *Qur'an*

GİRİŞ

Kutsal metinlerin çevirisi konusuna Jacques Derrida'nın (2001, s. 48) bir sözüyle başlamak doğru olsa gerek, ya kutsal metinler hep çevrilemez olarak kalsaydı, insanlığın durumu ne olurdu? İncelediğimiz konuyla doğrudan ilgisi olmasa da şu soruları da sormak gerekmez mi? Öncelikle kutsal nedir; kutsal kent, kutsal insan nasıl tanımlanır? (Caillous, 1972, Agamben, 2013, ss. 95, 105). Gerçekten kutsal var mıdır? Kaç çeşit kutsal vardır? Kutsallığın evrensel ölçütleri nedir, kime, neye ve hangi topluma ve çağa göre kutsaldır? Kutsalı dil mi yarattı, yoksa kutsal mı dili yarattı? gibi yüzlerce soru arka arkaya gelir. Bu soruların tamamına çoğu zaman akılcı ve kesin yanıtlar vermek pek olası görülmemektedir.

Tarihsel süreç içerisinde, dinsel ya da kutsal metinlerin çevirisi her zaman çok duyarlı bir iş, bazen çevirmenler için düpedüz tehlikeli bir alan olmuştur. Bu sorun temelde iki farklı uygarlık arasında yüzyıllardır süren bir tartışmayı da alevlendirmiştir: İslam Uygarlığı ve Yahudi-Hristiyan Uygarlığı. Kutsal metinlerin çevirisi bu iki uygarlıkta da tarihin bazı dönemlerinde kimi zaman benzer, kimi zaman da çok farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Kutsal metinlerin çevirisi, sürekli tartışma konusu olmuş olsa da bazı dönemlerde çeşitli gerekçelerle şiddetle engellenmeye çalışılmıştır. Kutsal metin çevirisi uğruna yaşamına son verilenler de olmuştur. Bunlar için belki de "çeviri şehitleri" sözcüğünü kullanmak hiç de yanlış olmaz. William Tyndale (1490-1536) 1525'de İncil'i (Güzel Haber/Yeni Antlaşma¹/Yeni Ahit) Latince'den İngilizce'ye çevirdiğinden dolayı 1536'da

¹ Türkiye'de Kitabı Mukaddes Şirketi, Kutsal Kitap'ın son baskılarında Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) başlığını kullanmaktadır. Türkçede Kitab-ı Mukaddes veya Kutsal Kitap olarak ifade edilen Hristiyanların kutsal kitabı, "Eski Antlaşma" ve "Yeni Antlaşma" olmak üzere iki kitaptan oluşur. Hristiyanların "Eski Antlaşma" olarak adlandırdığı bölüm aynı zamanda Yahudilerin de kutsal kitabıdır (Tanah) ve özgün biçimi İbranicedir. Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Kudüs ve çevresinde Aramice yaygınlaşınca İ.Ö. 5. yüzyıldan başlayarak Yahudi kutsal kitabı Aramice olarak kayda alınmaya başlanmıştır; İ.Ö. 3. yüzyılda ise Eski Yunancaya (Grekçe) aktarılmıştır (Septuaginta)

Belçika’da Vilvoorde kentinin meydanında önce asılmış sonra da yakılarak idam edilmiştir (Woodswort, 1998, s. 42).

Bu çalışmada amaç, üç kutsal dinin, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın kutsal kitaplarının ilk çeviri süreçlerini ve tarihsel süreçte çeviriler konusunda yaşanan temel sorunları ve değişiklikleri incelemektir. Bu kapsamda Yahudi-Hristiyan ve İslam geleneğinde kutsal metin çevirisine karşı koymak amacıyla *kutsal dil (lingua sacra)* kavramının ileri sürülmesi, dillerin ve bazı çevirilerin kutsallaştırılması üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada karşılaştırmalı ve betimsel bir yöntem kullanılmıştır.

Üç dinin kutsal metinlerinin oluşumundan sonra, bu dinlerin tarihsel süreç içerisinde etki alanlarını genişletmeleriyle birlikte farklı dilleri konuşan topluluklarla karşılaşılması ve bu toplulukların bu dinlere girmesi sonucunda, bu metinlerin anlaşılması için çevrilmeleri zorunluluğu doğmuştur. Bu çeviriler sonucunda, çeviri dillerinde tapınma² yapıp yapılamayacağı da sorgulanmaya başlanmıştır. Bu üç dine ait kutsal metinlerin çevirilerinin yapılmasına çeşitli nedenlerle uzun süre karşı çıkmıştır. Kutsal metinlerin çeviri sürecine engel oluşturan en önemli gerekçelerden biri de bu metinlerin yazılmış olduğu özgün biçimlerindeki dillerin, İbranice, Aramice, Yunanca ve Arapçanın kutsallaştırılması ve diğer diller karşısında bu dillerin tamamıyla ayrıcalıklı en üstün bir konuma oturtulmasıdır. Bu araştırmada Orta Çağ’dan Rönesans’a kadar çeviri süreçlerinde ve yönteminde yaşanan değişiklikler ile söz konusu dillerin kutsallaştırılması incelenecektir.

1. SEMAVİ DİNLERDE KUTSAL DİL ANLAYIŞI

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, “Semavi Dinler, İbrahimi Dinler, İlahi Dinler, Semitik Dinler” gibi farklı adlandırmalar altında bir arada zikredilir. Söz konusu dinlerin kutsal kitaplarının dilleri birbirinden farklıdır. Her din kendi kutsal kitabının dilini diğer dillerden üstün görme ve onu kutsallaştırma eğilimindedir. *Kutsal dil* kavramının ilk olarak İ.S. 7. yüzyılda (636) Sevilalı Piskopos Isodor (560-636) tarafından ortaya atıldığı kabul edilmiştir. O, Eski Çağ’ın bilgilerini toplamış olduğu *Etimologiae* adlı ansiklopedisinde Yunancayı, İbraniceyi ve Latinceyi *kutsal dil* olarak tanımlamıştır. Bunun temel nedeni, İncil’in bu dillerde yazılmış ve taşınmış olmasıdır. Avrupa kültüründe de genelde üç dil, *Eski Yunanca (Grekçe) İbranice ve Latince* kutsal olarak kabul edilmiştir (Calvet, 2024, s. 59). Gerçekte bir din ve bir dil arasında kurulan bu bağ temelsizdir (Calvet, 2024, s. 224). Çünkü Yahudilerin kutsal kitabı *Tanah*’ın³ bir bölümü İbranice bir bölümü ise Aramice kayda geçirilmiştir. Daha sonra da İ.Ö. 3. yüzyılda *Tanah*’ın tamamı, İskenderiye’de Yunancaya çevrilmiştir, buna da *Septuaginta* adı verilmiştir. Ardından İ.S. 5. yüzyılda Papa I. Damasus’un (305-

(Aydın, 2005, s. 401,748). Bu çalışmada, ülkemizde Hristiyanların “Yeni Antlaşma” metnini “İncil” adı ile yayımlamaları ve genel olarak Hristiyanların kutsal kitabının “İncil” olarak bilinmesi dolayısıyla bu ad kullanılacaktır.

² Türkçede kullanılan *ibadet* sözcüğü Farsçadır. Oysaki 11. yüzyılda Türkçeye yapılmış ilk Kur’an çevirisinde bu sözcük yerine *tapınma* kullanılmıştır; biz de bu çalışmamızda bu sözcüğü yeğliyoruz. Kur’an’ın bu ilk çevirisinde Türkçeleştirme oranı %95’i geçer ve 2500’e yakın Arapça sözcüğün 2490’ına Türkçe karşılık bulunmuştur. Bugün ise Kur’an çevirisinde Türkçe sözcük oranı sadece %30 dolayındadır (Özakıncı, 1994, s. 11-13).

³ Yahudiliğin kutsal metinleri, yazılı ve sözlü olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Yazılı kutsal metinler, Türkçede *Tanah* adıyla bilinir. *Tanah* da *Tevrat* (Tora), *Peygamberler* (Neviim) ve *Kitaplar* (Ketuvim) bölümlerinden oluşmaktadır. Gerçekte *Tanah* adlandırması, bu üç bölümün İbranicedeki adlarının baş harfleri alınarak yapılmış bir kısaltmadır. Yahudilere göre Musa’ya vahyedildiğine inanılan *Tora* (*Tevrat*), *Tanah*’ın ilk bölümüdür.

384) görevlendirmesiyle Aziz Jerome (Eusebius Sophronius Hieronymus, 347-420)⁴ tarafından *Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşma, Vulgata* adı altında Latinceye çevrilmiştir (Kuzgun, 2008, s. 210-211). Aziz Jerome'un ardından Kutsal Kitap 14. yüzyılda John Wycliffe (y. 1328-1384) tarafından 1382 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Daha sonra, özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kutsal Kitap İtalyanca, Flemenkçe, İspanyolca, Fransızca ve Almancaya aktarılmıştır (Prime, 1888, s. 92). Son olarak 16. yüzyılda Rahip ve Keşiş Martin Luther tarafından bu Kutsal Kitap Almancaya halkın anlayacağı biçimde,⁵ hiç Latince sözcük kullanmadan (Arsal, 2017, s. 57) aktarılmıştır; Kutsal Kitap âdeta Almancaştırılmıştır.⁶ Fakat Luther'in 1522'de Yunancadan hareketle yaptığı Yeni Antlaşma'nın Almancaya çevirisinden çok önce Latince *Vulgata* temel alınarak 1464-1518 yılları arasında Yüksek Almancaya⁷ çevrilmiş ve basılmış 14 tane Kutsal Kitap çevirisi vardı (Strand, 1966, s. 24). Bu çevirilerin adları bunları basan basımevi sahiplerine göre yapılmış ve bu kişilerin adlarıyla anılmıştır (Çinpolat, 2023, s. 44-45).

Sonuç olarak ne Latince, ne de diğer diller kutsal bir dil olarak kutsal kitaplarda açıkça belirtilmiştir. Latince, zamanla sadece ruhban sınıfının bildiği, dolayısıyla da halkın bilmediği bir dil durumuna gelmiştir. Ruhban sınıfı 12. yüzyıla kadar, yazının tek başına sahibi olduğu için, Latince diğer toplumsal alanlarda da egemenliğini sürdürmüştü ve bu dönemde gerçekten, tüm Batı'nın geçer dili (*lingua franca*) durumuna gelmiştir (Müller, 2002, s. 2). Halkın tapınmada hiç anlamını bilmediği Latinceyi kullanmasının bu tapınmaya gizemli bir hava verdiği ileri sürülebilir. Aynı durum, tapınma diliyle konuşma dilinin aynı olmadığı dillerde yapılan tapınmalar için de geçerlidir. Kur'an'ın Arapça yazılmış olması, bu dile diğer bütün eski doğu dilleri, hatta bütün dünya dilleri arasında üstün ve kutsal bir nitelik kazandırılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Arapça da yukarıda söz ettiğimiz *kutsal diller* sınıflandırılmasına kolaylıkla dahil edilebilir.

2. YAHUDİ-HRİSTİYAN GELENEĞİNDE ÇEVİRİ

Yahudi-Hristiyan geleneğinde kutsal kitapların çevirisi, Eski Çağ'dan beri tartışmalara konu olmuş, kimi zaman şiddetle engellenmiş ancak sonunda bu kutsal metinler çevrilebilmiştir. Yapılan çevirilerden sonra da bu kutsal metinlerin çevirisi doğru mudur? Yanlışlar var mıdır? Çeviri sürecinde ne tür hatalar yapılmıştır? gibi sorular geçmişten bugüne hep sorula gelmiştir.

Yahudi-Hristiyan kültüründe kutsal metinlerin çevirisinde karşılaşılan temel engellerden biri *çevrilemezlik* kavramının her zaman ileri sürülmüş olmasıdır.

⁴ Aziz Jerome, Avrupa'da çevirmenleri koruyan aziz olarak görülür. Bu nedenle de onun ölüm yıldönümü olduğu ileri sürülen 30 Eylül, *Dünya Çevirmenler Günü* olarak kutlanmaktadır. .

⁵ Luther'in Almancaya çevirdiği İncil, üç yılda toplam kırk üç baskısı yapmış ve yaklaşık 100 bin adet satmıştır (Kocacıyık, 2019, s. 99), bu, o dönem için hiçbir kitabın yakalayacağı bir satış rakamıydı. Bu olağanüstü satış rakamı Alman halkının ana dillerinde olan bu kitaba ilgisininin de açık bir göstergesidir.

⁶ Bu konuda Luther şöyle söylemiştir: "Musa'yı bir Alman yapmak için öylesine çaba harcadım ki, artık hiç kimse onun bir Yahudi olduğundan kuşkulamaz" (Olgun, 2016, s. 158).

⁷ Almanca, *Yüksek Almanca* ve *Alçak Almanca* olarak iki ana lehçeye ayrılır. Dağlık olan güneyde, yükseklerde yaşayanların konuştuğu lehçeye *Yüksek Almanca* (*High German/Hochdeutsch*) denir ve Kutsal Kitap çevirileri de bu Lehçeye doğru yapılmıştır. Kuzey Almanya'nın düz ovalarında yaşayanların konuştuğu lehçe ise *Alçak Almanca* (*Low German/Plattdeutsch*) olarak adlandırılır (<https://language.mki.wisc.edu/essays/high-and-low-german/>) (Erişim: 01.01. 2025).

“Yahudilerin dinsel inancı, çeviriyi kutsal metinlerini zenginleştirmenin bir aracı olarak görmüş ve her halka kendilerine yakın bir dille konuşmayı uygun bulmuştur. Bu kültürde çeviri, dinin amacına içkindir (...). Haham Yochanan (İ.Ö. 47-73), Sina Dağı’nda Tanrı Musa’ya seslendiğinde, her sesin çıktığını ve yedi sese bölündüğünü ve bu yedi sesin de yetmiş dile bölündüğünü, böylece tüm ulusların duyabileceğini ve her ulusun O’nun sesini kendi dilinde duyabileceğini söyler.” (Kaufmann, 2007, s. 23).

Bu nedenle Yahudi kültüründe kutsal metinlerin çevirisine genellikle hoşgörülle bakılmıştır. Sorun, bu çeviri için benimsenmesi gereken yaklaşımla bağlantılı olmuştur. Bununla birlikte Yahudiler, kendilerinin Tanrı tarafından seçildiğine inandıklarından, dinlerini başka milletler arasında yaymak amacıyla kutsal metinlerini diğer dillere çevirmeyi pek de gerekli bulmamıştır. Hristiyanlıkta ise, İnciller önce Eski Yunancada yazıya geçirilmiş sonra Latinceye çevrilen Kutsal Kitap’ın Latince’den başka dillere çevirisine uzun süre karşı çıkmıştır.

Roma İmparatorluğu’nun 4. yüzyılda (İ.S. 380) Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesinden sonra, Hristiyanlık önemli bir konum elde etmiştir. Roma İmparatorluğu dilleri ve kültürleri farklı olan ülkeleri kapsadığından dolayı, ilkesel olarak Hristiyanlık, başlangıçta çeviriyi, özellikle de sözlü çeviriyi teşvik etmiştir. Gerçekte bu, bir zorunluluktan doğmuştur. Bununla birlikte, uygulamada, İncil’in çevirisi ve yeniden çevirilerinin yanı sıra, tapınmada kullanılan ayinle ilgili metinlerin tarihinin de gösterdiği gibi, durum çok daha az açıktır. Büyük tartışmalara yol açan ve *Vulgata* (*basit dil, halk dili*) adı ile ün kazanan Aziz Jerome’un 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyılın başında yaptığı Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşma’yı içeren Kutsal Kitap’ın Latince çevirisi, çok uzun süre sonra Katolik Kilisesi tarafından özgün olarak kabul edilmiştir. Tıpkı *Septuaginta*’nın (*Tanah*) çevirisi gibi, *Vulgata*’nın (*Eski ve Yeni Antlaşma*) kendisi de özgün metne benzer bir konuma sahip temel metin durumuna gelmiştir, yani kutsallaşmıştır. Bu nedenle de, diğer dillere aktarılmasına uzun zaman kuşkuyla bakılmış ve bu tamamen yasaklanmıştır (Serban, 2008, s. 4). Yahudi-Hristiyan kültüründe kutsal metinlerin çevirilerinin tarihine esas olarak üç temel metin damgasını vurmuştur: *Septuaginta* (*Tanah*’ın İbraniceden ve Aramiceden Eski Yunancaya çevirisi), *Vulgata* (*Kutsal Kitap*’ın Yunancadan Latinceye çevirisi) ve Martin Luther’in Kutsal Kitap’ı (Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşma) Latince’den Almancaya çevirisi. Bu çeviriler, çeviri anlayışında ve dinin anlaşılmasında yeni bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.1.Tanah’ın Eski Yunancaya Çevirisi : Septuaginta

Yahudi Yasası’nın (*Tanah*) özgün biçimi önce İbranice sonra Aramice olarak yazılmıştır; *Tanah*’ın yazımı toplamda beş yüzyılda tamamlanmıştır. Bu uzun süreçten dolayı en eski metinler İbranice, daha sonrakiler ise Aramice olarak yazılmıştır (Aydın, 2005, ss. 401, 748).

Mısır kralı II. Ptolemaios (İ.Ö. 367-283), krallığında yaşayan Yahudileri anlayabilmek için *Tanah*’ı Yunancaya çevirtmiştir. İ.Ö. 3. yüzyılın ortalarında II. Ptolemaios İskenderiye’deki Yahudilerin başrahibi Eleazar’dan, İbranice metinleri çevirmeleri için İsrailoğullarının 12 boyundan altı ihtiyar göndermesini istemiştir. Söylenceye göre yetmiş iki çevirmen birbirinden bağımsız bir biçimde çalışmış, sonuçta mucizevi olarak hepsinin yaptığı çeviri aynı çıkmıştır. Bu nedenle de yapılan bu çeviri özgün metinle eşdeğer olarak değerlendirilmiştir. İsrailoğullarının on iki kabilesinden seçilenler bir odaya kapanarak *Tanah*’ı İbraniceden Eski Yunancaya çevirmiş ve bu

çeviriye de “yetmişler” anlamında *Septuaginta* denilmiştir. Bu çeviri yaklaşık bir yüzyıl gibi bir zaman aralıkta ikinci yüzyılın ortalarında tamamlanmıştır. Dilbilimcilere göre, elde bulunan verilerden hareketle, *Tanah*’ın Eski Yunancaya çevrilmesinin en temel nedeni, o dönemde bu dilin *geçer dil* ve iletişim dili olmasından dolayıdır. Bir diğer neden de Yunanca konuşulan bölgelere dağılmış olan Yahudilerin günlük konuşma dili olan Yunancayı İbraniceden daha iyi bilmeleridir (Albrecht, 1998, s. 121).

Septuaginta adındaki bu *Tanah* çevirisi, İskenderiye’de yapılmış ve on iki çevirinin karşılaştırılmasıyla son biçimini almıştır. Bu çevirinin amacı *Tanah*’ın metnini Yunanlılar için anlaşılır kılmaktı ancak bölgedeki egemen kültürün etkisiyle Yahudilerin artık İbraniceyi unutmaya başlamaları ve bu dili konuşmakta zorluklar yaşamaları da diğer bir etken olarak görülebilir. *Tanah*’ın İbranice metninin içinde, her babın kenarlarına o günkü konuşulan dilde, Aramiceye yapılan çevirinin yanına da yorumlar (*targumlar*⁸) eklenmiştir (Calvet, 2024, s. 55). Böylelikle *Tanah*’taki bir babı İbranice sesli olarak okunduktan sonra inananların bildiği bir dilde, yani Aramicede açıklaması da verilmiştir. Bu konuda *Tanah*’ta geçen şu ifadeler önemlidir: “*Levililer*’den⁹ Yeşu, Bani, Şerevya, Yamin, Akkuv, Şabbetay, Hodiya, Maaseya, Kelita, Azarya, Yozavat, Hanan ve Pelaya ayakta duran halka yasayı anlattılar. Tanrı’nın Yasa Kitabı’nı okuyup açıkladılar, herkesin anlamasını sağlayacak biçimde yorumladılar” (Nehamya 8/7-8)¹⁰. Bu durum yazı dili ile konuşma dili arasında büyük fark olduğunu ve halkın İbranice yerine daha ziyade Aramice konuştuğunu ancak *Tanah*’ı İbranice okuduğunu ve bu dili anlamadığı için de Aramice açıklandığını bize gösterir zira bu dönemde *geçer dil* Aramicedir.

Kaldı ki Romalıların işgalinden sonra İ.S. 1. yüzyılda Yahudilerin dağılmasıyla, İbranice konuşulan bir dil olmaktan çıkmış, yalnızca din aracılığıyla ve din için kutsal metinler içinde varlığını sürdürmüştür. Günlük konuşma dili olmaktan kısmen çıkan bu dil, 2 bin yüzyıl sonra 19. yüzyılın ortasında, 1948’de İsrail Devleti’nin de kurulmasıyla birlikte resmi dil yapılmıştır. Günümüze kadar İsrail’de hem Arapça hem de İbranice resmi dil olarak kabul edilmekteydi. Ancak 2018 yılında İsrail Meclisi’nde yapılan oylama sonucu (55’e karşı 62 oyla) Arapça, İsrail’in resmi dili olmaktan çıkartılmış ve İsrail’in Ulus-Devlet Yasası’ndaki 4. Maddeyle İbranice ulusal dil yapılmış ve daha sonra da 2021 yılında da bu madde “*İsrail’in resmi dili İbranicedir*” biçiminde değiştirilmiştir.¹¹ Öte yandan Araplar ve İsrailoğulları birbirilerine soy olarak da bağlıdırlar, aynı soydan gelirler. Yahudiler Hz. İbrahim’in oğlu İshak’tan, Araplar da Hz. İbrahim’in öbür oğlu İsmail’den gelir (Harman, 1998, s. 519-521, Goitein, 2014, s. 24). Kaldı ki bu iki ulusun dilleri de birbirine çok yakındır. Arapça ve İbranice Sami Dil Ailesi içinde yer alır ve her ikisinin abecesi de Fenike abecesinden hareketle oluşturulmuştur. “Arapça yazı, Kur’an yazıya aktarılmadan kısa süre önce bulunmuş ve İslam’ın yayılması sonucu zenginleşmiş ve bütün dünyaya yayılmıştır” (Jean, 2012, s. 56). Arapça yazısı gibi Latin, Kiril ve Yunan yazılarının temelini de Fenike abecesi oluşturmuştur.

⁸ Targum: İbranice metnin kenarına gündelik bir dilde, çoğu zaman da Aramiceye yapılan bir çeviri, tefsir ya da yorum anlamına gelir.

⁹ Levililer, Yakup’un oğullarından birinin adı olan Levi’nin soyundan gelenlere denilir. Musa’ya yardımcı olmalarından dolayı Tanrı tarafından seçilmiş (taltif edilmiş) ve mabet hizmetlerini yapmakla görevlendirilmişlerdir.

¹⁰ <https://kutsalkitap.info.tr/> (Erişim: 10.8.2024).

¹¹ Politique linguistique israélienne (İsrail’in Dil Politikası) <https://www.axl.cefan.ulaval.ca.> (Erişim: 11.06.2024)

2.2. Kutsal Kitap'ın (Eski ve Yeni Antlaşma) Latinceye Çevirisi: Vulgata

İsa, çok kültürlü ve çok dilli bir ortamda dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemde, halkın genel olarak konuştuğu dil Aramice, tapınma dili İbranice, kültür ve yazı dili Eski Yunanca, Romalı yöneticilerin dili ise Latinceydi. İsa'nın yaşadığı dönemde doğrudan yazılmış veya yazdırılmış bir İncil metni bulunmaz. İsa'nın öğretisi, ilk yıllarda, daha ziyade sözlü olarak taşınmış ve sözleri ancak ortalama İ.S. 55-120 arasında yazıya aktarılabilmıştır. Söz konusu İncillerin ilk yazıldığı özgün biçimleri günümüze ulaşmamıştır. Bunlarla ilgili, çoğu 5. yüzyıldan kalma binlerce el yazması vardır ama bazıları da bunları kopyalayanların yanlışlarıyla doludur (Ballard, 2013, s. 23). İlk İncil¹² metinleri 2. yüzyıldan itibaren rulolar üzerine yazılmıştır. En eski ve en güvenilir metinler olarak görülen iki İncil vardır. Bunlardan biri Vatikan Kütüphanesi'nde korunan Vatikan İncil'i *Codex Vaticanus'dur*, diğeri de British Museum'da koruma altında olan *Sina İncil'i Codex Sinaiticus'dur*.

İsa, bölgedeki yaygın konuşma dili olan Aramice konuşmuş ve iletilerini bu dilde vaaz etmişken ilk İnciller Eski Yunanca olarak yazılmıştır. İsa'nın Yunanca konuştuğuna ilişkin bir bilgiye ulaşılamadığından dolayı Yunanca yazılmış olan en eski İncillerin de sözlü olarak Aramiceden Yunancaya çevrilmiş olduğu söylenebilir. Bu nedenle günümüze kadar ulaşan en eski tarihli İncil metinleri Yunancadır (Kuzgun, 2008, s. 210-211). Bunun dışında, Duygu'ya (2019, s. 178) göre Yeni Antlaşma'yı oluşturan İncillerden hiçbirinin yazarı İsa'yı gören, bilen, tanıyan, onun zamanında yaşayan kişiler değildir. Ayrıca Duygu, geleneksel kilisenin dört İncil'ini (*Matta, Markos, Luka ve Yuhanna*) ele alır ve bu İnciller üzerine yaptığı ayrıntılı çözümler sonucunda, bu metinlerin İsa'nın havarilerine ait olmadıklarını hatta İsa'yı tanımayan kişilerce yazılmış olduklarını ortaya çıkarmıştır (Duygu, 2019, s. 619 vd.).

Eski Yunanca; Kıptice ve Süryanice dışında, bir yüzyıldan daha fazla Hristiyanların dili olmuştur. Yunanca bu dönemde, Roma İmparatorluğu'nda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuş, bir kültür dili konumuna yükselmiş; bütün Akdeniz havzasında ticaret yapmak ve yolculuk etmek için de kullanılmıştır. 2. yüzyılın sonundan itibaren Kilise açısından durum değişmiş, Hristiyanlık yayılmaya başlamış ve bu kez Yunancanın yerini Latince almış ve Latince olarak vaaz verilmeye başlanmıştır. Buna koşut olarak, Latince bir Hristiyan yazını geliştirmeye başlamıştır. Latincenin Galya ve Kuzey Afrika'ya egemen oluşundan sonra İncil'in Latinceye çevrilmesi gereksinimi doğmuştur. Gerçekte, bu tarihe kadar, bir bütün olarak değil de parça parça İncil'in birçok çevirisi yapılmıştı ve bunlar 2. yüzyılın ikinci yarısından 3. yüzyılın ortasına kadar yapılmış çevirilerdir. Bu çeviriler halkın kolayca anlayacağı biçimde, biçemi (üslup) dikkate almadan basitçe yapılmış çevirilerden oluşmuştur.

Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, İncil, 2. yüzyıldan itibaren farklı dillere aktarılmıştır. İncil 2. yüzyılda Kıpticeye, 4. yüzyıldan itibaren Latinceye, Süryaniceye ve 5. yüzyılda (407-414 yılları arasında) Keşiş ve Rahip Mesrop Maştots (360-440) tarafından da Ermeniceye çevrilmiştir (André, 2007, s. 160). Roma Kilisesi Eski Antlaşma (Tanah) ve İncil'i İbranice ve Yunancadan Latinceye çevirmesi için 4. yüzyılda Aziz Jerome'u görevlendirmiştir. İ.Ö. 5. yüzyılda ilk Hristiyan Kilisesinin

¹² İncil olarak Türkçeye aktarılmış olan *Évangile* sözcüğü gerçekte Yunanca kökenlidir ve *evangelion'dan* gelir. Bu sözcüğün anlamı da *güzel haber, müjde* demektir; kimi zaman İnciller Türkçeye bu ad altında da aktarılmıştır.

en önemli din adamlarından biri olan Aziz Jerome İncil'i Aramiceden ve İbraniceden yüz kadar çeviriyi karşılaştırarak Latinceye çevirmiştir. Bu İncil çevirisi *Vulgata (Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşma)* olarak adlandırılmıştır. Aziz Jerome¹³, kendisini gerçekçilikten uzak tuttuğu için yaptığı çalışmalardan dolayı sapkınlıkla suçlanmıştır. Aziz Jerome, bu çeviride anlama göre, yani erek kitleyi göz önünde bulundurarak bir çeviri yaptığını belirtmiştir. Bu çeviri konusunda Aziz Jerome'un Roma senatörü Aziz Pamak'a (Pamaque ya da Pammachius, İ.Ö. ?-410) yazmış olduğu mektubunda bu çeviri yöntemini şöyle açıklamıştır: "Sözcüklerin dizilişinde bile bir miktar gizem içeren kutsal yazıların çevirisi dışında, kendimi sözcüklere titizlikle bağlamadan, yalnızca yazarın anlamını doğru bir biçimde ifade etmeye çalışıyorum." (Saint Jerome, tarihsiz). Ancak Aziz Jerome'un *Vulgata* adındaki bu Latince çevirisinin, 1200 yıl sonra, 1546'da aslına uygun olduğu Kilise tarafından kabul edilmiş ve çok uzun süre de resmi Kutsal Kitap olarak kullanılmıştır (Serban, 2008, s. 4). *Vulgata* olarak anılan Kutsal Kitap'ın bu çevirisi, Avrupa'da kiliseler tarafından ayinlerde ve din adamlarının eğitiminde 1979 yılına kadar kullanıla gelmiştir.

Orta Çağ'da 13. yüzyılda, IX. Louis (1226-1270) Döneminde Paris Üniversitesi, İncil'in bir bütün olarak Fransızca çevirisini oluşturmayı başarmıştır (Eco, 2014, s. 655). İncil'in halkların konuştuğu ulusal dillere aktarılması, gerçek anlamda 14. yüzyılda, herkesin kendi dilinde anlayabileceği bir İncil üretilmesini dileyen İngiliz John Wycliffe'in¹⁴ (1328-1384) girişimiyle başlatılmıştır. John Wycliffe'in ardından 16. yüzyılda da İncil'in sokaktaki insana yönelik olması gerektiğini savunan William Tyndale ve toplumun her kesiminden insanın İncil'i anlamasını hedefleyen Alman Martin Luther (1483-1546) yapmış oldukları kutsal metin çevirileriyle dinde dil devrimi gerçekleştirmişlerdir. Martin Luther 1522'de İncil'i Latineden Almancaya, halkın kullandığı sözcükleri kullanarak çevirmiş ve daha sonra 1534'de Eski Antlaşma'yı çevirmiştir. Bu çevirilerin ardından bu Kutsal Kitap diğer Avrupa dillerine de aktarılmıştır. Bu çeviriler sayesinde Avrupa halkları artık kendi ana dillerinde kutsal kitabını anlamaya başlamıştır. Batı'da diğer olgular arasında düşünme ve sorgulama işleminin başlamasına yol açan en önemli olgulardan biri de bu kutsal metinlerin halkın anlayacağı ulusal dillere çevrilmiş olmasıdır. O döneme kadar, sadece din adamları Latince bildikleri için, halk da bu dili hiç bilmediği ve anlamadığı için, dini sadece bildikleri dil, yani Latince sayesinde tekelinde bulunduran din adamlarının, dolayısıyla da Kilise'nin gücü önemli ölçüde sarsılmış ve kırılmaya başlamıştır.

Günümüze gelindiğinde ise, önemli Kutsal Kitap çevirmenlerinden, Eugene Nida'ya göre Kutsal Kitap toplamda 1165 kez çevrilmiştir. Eski Antlaşma 221, Yeni Antlaşma ise 277 kez farklı dillere aktarılmıştır (Mounin, 1967, s. 115). Günümüze kadar yapılmış tüm çevirileri göz önünde bulundurduğumuzda, Kutsal Kitap, kısmen de olsa toplamda dünyada konuşulmakta olan 6750'dilden 1800'üne aktarılmıştır, bu da dünya nüfusunun %90'nının Kutsal Kitap'a kendi dilinde

¹³ Aziz Jerome sadece İncil'i çevirmekle kalmamış, sayısız kitabı da Yunancadan Latinceye aktarmıştır.

¹⁴ John Wycliffe ölümünden yıllar sonra olsa bile *Kilise Mahkemesi (Engizisyon)* tarafından 1384'de yargılanmış ve 1415'de düşünceleri ve yaptığı İncil çevirisi de yasaklanmıştır. Ölümünden kırk dört yıl sonra, 1428'de mezarından kemikleri çıkartılmış ve bunlar yakıldıktan sonra külleri de Swift nehrine atılmıştır. Kilise, yıllar sonra olsa bile bu İncil çevirisinin intikamını vahşice almıştır.

erişebildiği anlamına geliyor.¹⁵ Bu durumda, diğer çeviri yapıtlarıyla karşılaştırıldığında Kutsal Kitap'ın dünyada en fazla çevirisi yapılmış metin olduğunu söyleyebiliriz.

3. İSLAM GELENEĞİNDE KUR'AN-I KERİM ÇEVİRİSİ: ÇEVİRİLEBİLİRLİK VE ÇEVİRİLEMEZLİK SORUNSALI

Kur'an'ın Hz. Muhammed'e Arap dilinde iletilmesi, bu dile hem kutsallık hem de önemli bir üstün konum kazandırmıştır. İslam dünyası, tıpkı Hristiyanlarda olduğu gibi Arapların dışında Müslüman olan farklı topluluklara İslam öğretilerini yaymak için çeviriye başvurmak zorunda kalmıştır (Aydar, 1996, s. 94). Kur'an'ın çevirisi konusundaki iç tartışma, gerçekte İslam'ın çok geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte, Arapça konuşmayan ve ana dilleri Arapça olmayan farklı toplumlarla karşılaşılmasından sonra başlamıştır. Arapça konuşmayan bu toplumların İslam'a girmesiyle birlikte, bu çeviri tartışması da alevlenmiştir. Ancak uzun süre devam eden sorun, Kur'an çevirisinin yasallığı ve onun kutsal söz konumunun korunmasıyla ilgilidir. Çeviri tartışmasına dil dışı ve din dışı etkenleri de eklersek, tarih boyunca Kur'an çevirisini teşvik eden veya tam tersine vazgeçiren bazı genel eğilimler de görürüz (Sadek ve Basalamah, 2007, s. 92).

Müslümanların düşüncesi bu noktalarda her zaman görüş birliği içinde olmamıştır. Bu konuda ilk akla gelen temel sorular şunlardır: Kur'an çevrilebilir mi çevrilemez mi? Bu çeviri özgün metinle aynı değere sahip olur mu, yoksa sadece basit bir yorumlama olarak mı kalır? Müslümanlarca evrensel olduğuna ve bütün insanlığa indirildiğine inanılan İslam'ın kutsal metni, dilsel özgünlüğünün saygınlığıyla çelişiyor gibi görünse de çevrilebilir mi? Oysaki Kur'an bu evrenselliği birkaç yerde dile getirmektedir, bunlardan biri A'raf Suresi 158. ayettir: De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."¹⁶ Burada öncelikle sorulması gereken, Kur'an bugüne kadar hiç çevrilmeseydi sonuç ne olurdu? gibi bir temel soruyla başlamak konu üzerinde daha derin düşünmek için iyi bir yolmuş gibi görünüyor. Kur'an metninin çevrilebilirliğinin başlıca savunucuları Hanefi Mezhebinin kurucusu İmamı Azam Ebu Hanife¹⁷ (699-767), El-Buhari (810-870), Zemahşeri (1075-1144) ve Mutezile Mezhebi¹⁸ olmuştur. Bunlar Kur'an'ın Arap olmayanların da kendi dillerinde anlayabilmesi için çevrilmesinin gerekli olduğunu düşünmüş; hatta bu çeviriye dayanarak namaz kılınabileceğini de ifade etmişlerdir (Bouazza, 2022, 119-120). Bu görüşün savunucuları Kur'an çevirisinin uygun olduğunu savunmak için gerekçeler de ileri sürmüştür.

¹⁵ Les langues de la Bible (Kutsal Kitap'ın Dilleri) <https://www.la-croix.com/Les-formations-Croire.com/BIBLE/Bible-mode-d-emploi/4e-etape-Les-traductions-de-la-Bible/Les-langues-de-la-Bible> (Erişim: 15.08.2024)

¹⁶ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'raf-suresi/1112/158-ayet-tefsiri> (05.08.2024)

¹⁷ İmâm A'zam Ebû Hanîfe (699-767) bir içtihadında, namazda farz olan okumanın, Kur'an'ın Farsça çevirisiyle yapıldığı zaman yerine geleceğini, bu yüzden de namazın geçersiz olmayacağını dile getirmiştir. Onun bu fetvası, Ebu Hanife'nin fıkıh içtihatlarını bizlere ulaştıran en sağlam kaynaklardan olan, öğrencisi İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-Asl ve el-Câmiu's-Sağîr* adlı yapıtlarında yer alır (Tok, 2015, s. 281 ve bkz. Öztürk, 2010).

¹⁸ Mutezile, *ayırarak, uzaklaştırmak* anlamındaki *azl* kökünden sıfat olan *mutezile* sözcüğü *uzaklaşmak, ayrılıp bir tarafa çekilmek* anlamına gelmektedir. Kurucusu Vasil Bin Ata, hocası İslam bilgini Hasan-ı Basri (642-728) ile görüşmesinde ayrılığa düşünce *Basra Merkez Camii'*nde yaşanan bir tartışmadan sonra arkadaşlarıyla birlikte hocasının meclisini terk etmiş; bu nedenle de bu gruba ayrılanlar anlamına gelen *Mutezile* denmiştir. Bunlara kaderi reddettikleri için *Kaderrîye* adı da verilmiştir. İslam'da akılcılığı temel alarak yorum kapısını açık tutan bir akım olmuştur (Çelebi, 1998, "Mu'tezile", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, s. 391-400, Yanardağ, 2022, ss. 31, 211).

Kur'an'ın bir başka dile aktarılmayacağı konusundaki görüşler ise "Kur'an'ı *Allah'ın sözü olarak tanımlanmış* ve bu nedenle de başka bir dile aktarılamayacağını sıkça ifade etmişlerdir. Kur'an'ın çevrilebilirliği üzerine yorumlar da çevirinin tapınmada Arapça özgün metnin yerini alıp alamayacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu tartışmaların ana eksenini *Kur'an Arapçadır* ifadesi oluşturmuş yapılan tartışmalarda da tam da bu eksen etrafında biçimlenmiştir (Üstün, 2012, s. 457-481).

Kur'an'ın ilk çevirilerinin tarihi konusunda kesin bir görüş birliği olmamakla birlikte, genel görüş 7. yüzyılda başladığı yönündedir (Binark ve Halit, 1986, s. 436). Gerçekte Kur'an'ın en eski çevirileri Hz. Muhammed dönemine kadar gider. Kur'an'ın ilk çevirileri Hz. Peygamber zamanında ve onun yönetimi altında yapılmıştır. İran kökenli ilk Müslümanlardan Selman-ı Farisi (568-656) Farslılar tapınmalarında kullanılsınlar diye Fatıha Suresi'ni Farsçaya çevirmiştir (Varlık, 2011, s. 175) Ardından Peygamberin görüşüne başvurmuş, o da Farsça bu surenin okunması için olur vermiştir. Bu durumda, diller arasında fark olmayacağına göre "Farsçadan başka herhangi bir dil ile de okunması kabul edilebilir" gibi bir anlam çıkarılabilir. İlk çeviriye bir başka örnek, Hz. Peygamberin yönetiminin başlangıcında, Cafer İbn Ebu Tâlib (589-629) verilebilir; Etiyopya'daki Habeş Kralına İsa ile Meryem'in olayını anlatan ayetleri (delilleri) yerel dile çevirmiştir. Bunların dışında, 712 gibi erken bir tarihte, Buhara'daki Müslümanların tapınmalarında Kur'an'ı Farsça olarak okumuş olabildikleri belirtilmiştir (Varlık, 2011, s. 175). Şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Muhammed Döneminde (570-632) İslam'ı duyurmak ve İslam'a davet etmek amacıyla, diğer kavimlerin hükümdarlarına, yöneticilerine ve imparatorlarına, Kur'an'dan çoğunlukla çevirisi yapılmış bazı ayetler mektuplarla birlikte gönderilmiştir (Sadek ve Basalamah, 2007, s. 90). Bu İslam'a çağrı, kendisine mektup gönderilen şahısların yanı sıra onlara tabi olan halkı da kapsamaktadır. Bu mektuplarda¹⁹ hükümdarlardan Müslüman olmaları ve halklarını İslam'a çağırmaları aksi takdirde cizye ödemeleri şart koşulmuştur (Yalçınkaya, 2006, s. 1,116). Örneğin, Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ için Habeşistan Kralı Necaşi'ye elçi olarak Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile mektup göndermiştir (Tekin, 2023, s. 515).

Kur'an'ın bütün bir kitap olarak ilk tam çevirisi Türkistanlı Türk din bilginlerince, Arapçadan Farsçaya yapılmıştır. Samanoğullarından Emir Mansur b. Nuh (H. 350-365/ M. 961-976) zamanında, Maveraünnehirli bilginlerden oluşan bir kurul tarafından Farsçaya aktarılmıştır (Sağol, 1997, s. 389). 10. yüzyılda Farsçaya yapılmış bu çevirinin ardından da ilk Türkçe çeviri 10. yüzyılda gerçekleştirilmiştir. Ancak Kur'an'ın taklit edilemezliği düşüncesi ve birçok nedenden dolayı Kur'an çevirisi, diğer kutsal kitaplar gibi, her zaman büyük bir dirençle karşılaşmıştır. İmam Şafii (767-820), İmam Ahmed bin Hanbel (780-855) ve İmam Malik (711-795) gibi dini önderler, Kur'an çevirisinin Kur'an ile aynı eşdeğerliğe sahip olabileceğini, hatta onun yerini alabileceğini kesin bir dille reddetmişlerdir. Bu nedenle Kur'an'ın çevirisini yasaklamışlar ve bunu büyük bir günah saymışlar çünkü bu çeviri, kutsal iletiyi özgün biçimine sadık bir biçimde aktarmamakta ve İslam dininin gerçek dışı bir imgesini vermektedir. Bu doğrultuda, 1925 yılında Kahire'deki El-Ezher Üniversitesinin başındaki din adamları (*ulema*) Kur'an çevirilerinin yakılmasını bile emretmişlerdi

¹⁹ Bu mektupların özgün biçimleri için Er, İbrahim Halil (2020). *Hz. Peygamber'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, İstanbul: Mevsimler Kitap.

(Bouazza, 2022, s. 99). Arapça olarak yayımlanan *Al-Manar* adlı Arapça dergide, Muhammed Raşid Rida 1908 yılında Arapça bilmeyenler için bile Kur'an'ın çevirisinin yapılmasını yasaklayan bir fetva yayınlamıştır (Rida, 1908, s. 268-274). Sadece kitleler değil, dini önderler de iki kampa bölünmüştür. Bir yanda, Kur'an'ı çevirmeyi, hatta bir çeviri kopyasına sahip olmayı bile yasaklayanlar varken, diğer yanda da gerçek İslam öğretilerini yaymak için Kur'an'ın başka dillere doğru bir biçimde çevrilmesi gerektiğini savunanlar olmuştur.

1936 yılında El-Ezher Üniversitesinin Mısır hükümetiyle iş birliği içinde Kur'an'ın anlamının (mealinin) bir çevirisini yapmak ve yayınlamak istemesi üzerine tartışma yeniden alevlenmiştir. Bu kez sorun Mısır'daki en yüksek dini makamlara gönderilmiş ve bu konuda gelen yazılı yanıtlarda Kur'an'ın anlamlarının çevirisine izin verilmiştir (Sadek ve Basalamah, 2007, s. 110). Dünyanın en ünlü dinsel üniversitelerinden biri tarafından Kur'an'ın anlamının yayımlanmasından bu yana, Kur'an'ın çevrilemezliği konusundaki tartışma gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Eğer bugün, bu konu hâlâ tartışılıyorsa, birkaç istisna dışında, temel olarak daha çok felsefi veya kuramsal çerçevede tartışılıyor. Zira içtihat açısından, Hz. Muhammed'in kendi yaşamı sırasında, onun itirazi olmaksızın Kur'an'ın yer yer çevirilerinin yapılmış olduğunu ve bunun İslam içtihadında yasallığın bir göstergesi olduğunu daha önce belirtmiştik.

Kur'an'ın Arapçadan başka dillere çevirisi konusundaki tartışmalar özellikle *taklit edilemezlik* ve *evrensellik* arasında yapılmaktadır. Kur'an'ı çevirmenin yasallığı üzerine basit bir tartışmanın ötesinde, daha ziyade Arap dilinin ve Kur'an'ın özelliklerini açıklayan, Kur'an'ın hitabeti ve taklit edilemezliği üzerine görüşler, çeviri uygulaması ve amaçları konusundaki çok kişisel düşüncelerden oluşmaktadır (Sadek ve Basalamah, 2007, s. 10). Kaldı ki Müslüman bilginlerin Kur'an'ın çevirisine ilişkin herhangi bir tartışmanın ön koşulu olarak açıklığa kavuşturmak istedikleri ilk nokta, temelde hep Arap diliyle ilgilidir. Konu ister *çevrilebilirlik* ister *çevrilemezlik* olsun, her durumda Arap dilinin özel konumu ileri sürülür. Zira Arapça Kur'an'ın ortaya çıkış sürecindeki dil ve bu dille varoluşuyla doğrudan bağlantılıdır. Öyle ki Arapça olmayan bir Kur'an'ın, Kur'an olmadığı konusunda her türlü çeviriye karşı olan ya da olmayanlar, her iki kesim de görüş birliği içindedir. Arap diline ilişkin öne sürülen bu değerlendirme, açıkça Kur'an'ın çevrilmesine karşı temel gerekçelerden biridir. Bu durumda, daha önce nasıl ki Zerdüştler, Budistlere, Hristiyanlara ve Yahudilere ait kutsal metinlerin yazıldığı Avestaca, Sanskritçe, Soğdça, İbranice, Yunanca, Aramice ve Latince kutsal görüldüyse burada da Arapçanın kutsallaştırılması ve dünyada konuşulmakta²⁰ olan 6703 dil içinde (Crystal, 2007, s. 16) tam ayrıcalıklı en üst konuma oturtulması söz konusudur.

Gerçekte Kur'an'ın taklit edilemezliği *i'câz* kavramı, çevirinin yeniden üretilebilir ya da taklit edilebilir doğasıyla ilgili olduğu ölçüde, Kur'an çevirisini çevreleyen tartışmanın zorluğunu anlamak için çok önemlidir. *Taklit edilemezlik*, gerçekte Kur'an'ın en başında, 7. yüzyıldaki Araplara ve tüm zamanların tüm insanlarına bireşdeğerini üretebilmek için yönelttiği meydan okumanın tartışmasız bir sonucudur. Eğer taklit edilemezlik Kur'an'ın sadece biçimsel yönüyle ilgiliyse,

²⁰ UNESCO tarafından 2010 yılında yapılan *Tehlikede Olan Dünya Dilleri Atlası* adlı araştırma sonucunda elde edilen veriler, yeryüzünde konuşulmakta olan dillerin %43'ünün, neredeyse yarısının yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu gösteriyor (Moseley, Christopher 2010, *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3rd edition. Paris: Unesco). Hatta, her şey bu hızla giderse, gelecek yüzyılda dillerinin %90'nının öleceği gerçeğe yakın bir öngörüdür (Krauss, 1992, s. 7).

çevirisini savunanların görüşü gibi, ikincisi kesinlikle olasıdır, ancak bu elbette ki sadece anlamın aktarımı olduğu sürece. Dolayısıyla anlamın aktarımı, ses, dizem (ritim), tonlama ve vurgulamayı göz önünde bulundurmadığından, yalnızca Kur'an vahyinin ikinci amacı, yani anlamın iletilmesi ile ilgilidir (Al-Nadawî, 1997, s. 13). Kur'an'ın tüm insanlık için *kılavuzluk* edebilmesi veya geleneksel çeviri kuramının daha tarafsız terimleriyle anlatmak gerekirse *iletinin aktarımı* için olasıdır (Jakobson, 1960, s. 180). Kur'an'ın anlamının çevirisi ya da aktarımı onun biçimsel olarak taklit edilemezliğini aktaramasa bile, kaldı ki bu herhangi bir dilde yazılmış her türlü anlatsal metinler için de geçerlidir; bu anlamının aktarılamaması anlamına hiç gelmez. Gerçekte, bu tür bir çeviri, hiçbir biçimde özgün metnin değerini etkileyemez ve azaltamaz. Kur'an'ın *içerik ve biçiminin* (anlam ve üslup) *gösteren ve gösterilenin* zorunlu olarak birbirinden ayrılamaz olarak görülmesi, onun çevrilme olasılığını azaltır, hatta olanaksız kılar. Kur'an, ancak iletisi ve şiirselliği arasındaki bağlantıda var olabildiği andan itibaren, çevirisine duyulan gereksinim nihai olarak düşünülmemeyecek duruma gelir. Eğer Kur'an'ın tek işlevi 7. yüzyılda Arap Yarımadası'nda yaşayan Araplar üzerinde, Arapçanın sözbilim (retorik, belagat) mükemmelliği aracılığıyla yarattığı etkiyi yaratmaksa, yani hem çok yüksek hitabet derecesiyle hem de iletisinin özünü onlara derinden dokunmaksa, ikinci yönüne hizmet etmesi son derece güçtür (Sadek et Basalamah, 2007, s. 105). Çeviribilimde Skopos Kuramı'na (Vermeer, 2008) göre, çevirinin alımlanma amacı ve bağlamı dikkate alındığında, bunlar özgün metindekilerden tamamen farklı olacaktır. Kur'an çevirisinde, elbette ki dilsel ve sözbilim (belagat) anlamda taklit edilemezlikten söz edilebilir, kaldı ki bu bütün diller için geçerlidir, ancak *içerik* daha doğrusu *anlam aktarımının* olamayacağını ileri sürmek çağdaş çeviribilim kuramlarının tamamı açısından artık savunulabilir bir görüş olmaktan çoktan çıkmıştır.

Çağımızdaki Müslüman Kur'an yorumcuları ve Arapça dilbilimciler, bugün Arap dilini anlamının, dinlemenin ve konuşmanın, artık konuşmacı ve dinleyici için bin dört yüzyıl önce olduğu gibi aynı deneyimi üretmediği ve aynı etkiyi yaratmadığı konusunda uzlaşırlar. Peygamberin zamanındaki Araplar için en derin varoluşsal deneyim, kuşkusuz dil aracılığıyla gerçekleşiyordu; şiir onların dünyasındaki en önemli, en doğru ve en saygıdeğer şeydi. Bu yüzden, çoğu durumda, Kur'an'ın sadece birkaç ayetini dinlemek bile, ona bağlı kalmaları için yeterliydi çünkü onlara göre, bu dizem (ritim), bu biçim, bu sözcük birleşimleri, bu imgeler, bu sözbilim; bütün bunların yaratıcısı bir insan olamazdı. Ancak, dilin bu kutsal ve gizemli tadı çok uzun zamandan beri kaybolmuştur. Bunu artık Arap olanların bile duyumsadığını söylemek çok doğru olmasa gerek. Bu da Müslümanların Kur'an dilinin olağanüstü yönü olarak adlandırdıkları şeyin artık Kur'an'da onlar için en önemli olan şeyi temsil etmediği anlamına gelir. Bu, tabii ki hiçbir biçimde artık onu tanımadıkları anlamına gelmez (Sadek ve Basalamah, 2007, s. 119).

Son olarak Kur'an'ın çevirisine ilişkin tartışma, temelde birbiriyle çelişen iki ana görüşe indirgenmektedir. Birinci görüş, Kur'an'ın sadece Arapça olması gerçeğiyle çelişiyor gibi görünen İslam'ın evrensellik ilkesiyle ilgilidir. Kutsal iletinin, "Apaçık bir Arap dilinde" (Şuara Suresi, 195. ayet) indirildiğini teyit etmekten asla vazgeçmezken, öte taraftan bu iletinin evrensel olduğunu nasıl iddia edebiliriz? İkinci görüş, Müslümanların dünya üzerindeki dağılımında, İslam'ın sadece Araplarda değil, aynı zamanda çok kültürlü ve çok farklı diller konuşan dünyanın birçok bölgesinde de varlığının söz konusu olduğu bir devirde çeviriye karşı direnmenin çok da geçerli olmadığı açıkça görülüyor.

İlkesel olarak İslam'ın tüm öğretileri insanlığa Kur'an aracılığıyla iletilir ve bu iletinin özgün biçimi insanlığa Arap dilinde iletilmiştir. "Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur'an olarak indirdik" (Zuhuruf Suresi, 3. ayet)²¹ Bu ayetle kastedilen şey, onun biçimidir, içeriği yani anlamı değildir. Çünkü A'la Suresi'nin 18. ve 19. ayetlerinde "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim'in ve Musa'nın kitaplarında da vardır" denilerek Allah'ın aynı içeriği önceki peygamberlere farklı dillerde vahyettiğine dikkat çekilmiştir. Hz. İbrahim'in kitapları Süryanice²², Hz. Musa'nın kitapları İbranice ve Aramice olarak, Hz. İsa'nın kitabı ise Yunanca yazılmıştır. Bu durumda Kur'an'ın iletisi sadece Arap dilinde kalırsa, dünya halklarının ezici çoğunluğu hiç Arapça konuşmadığı ve anlamadığı için, insanlık için bir kılavuz ve ayırt edici olarak hizmet etme görevini yerine getiremeyecektir. Ayrıca Kur'an, bütün insanlığa şöyle seslenir: "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın "(İbrahim Suresi, 4. ayet)²³. Bunun dışında, başka bir ayette de şöyle denilir: "Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve gücünün) delillerindendir." (Rum Suresi, 22. ayet).²⁴

3.1.Kur'an-ı Kerim'in Çevirileri

İslam 632 ile 660 yılları arasında Doğu'da İran sınırlarına, kuzeyde Anadolu'ya ve Batı'da Libya'ya kadar yayılmıştır. Sonraki yetmiş yıl boyunca da bu genişleme devam etmiş, günümüzdeki Afganistan, Pakistan, Türkiye, Rusya topraklarının bir bölümüne, Kuzey Afrika'nın tamamına ve İspanya'ya kadar yayılmıştır. Bu yayılmanın sonucunda, Ana dili Arapça olmayan ve hiç Arapça bilmeyen insanların Müslümanlaşması gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu durum Kur'an'ın başka dillere çevrilmesini zorunlu duruma getirmiştir. Geçmişte Hristiyanlığın genişlemesi sonucunda aynı şey İncil için de yapılmıştır. Bu nedenle Kur'an'ın ilk çevirileri yeni Müslüman olanların dillerine doğru yapılmış ve bu çeviriler sayesinde Arapça konuşmayan tüm toplumlar için bu kutsal kitap anlaşılır ve erişilir duruma gelmiştir.

Kur'an'ın parça parça çevirilerinin erken tarihlerde çeşitli dillerde dolaşımında olduğu ileri sürülmüştür. Aynı durum İnciller için de geçerlidir. Örneğin, Kur'an'ın 7. yüzyılda Süryaniceye (Mingana, 1925), 738'de Berbericeye, 883'te Hintçeye ve 956'da da Farsçaya çevirileri yapılmıştır (Binark ve Halit, 1986, s. 436, Hamidullah, 1989, XXXV-XXXVI). Kur'an'ın Türkçeye ilk çevirisi, Farsça çevirisinden yaklaşık bir yüzyıl sonra, yani 11. yüzyılın ilk yarısında (İnan, 1961, s. 8) ya da 10. yüzyılda yapılmıştır (Üçok, 1983, s. 171-172). Fuat Köprülü (1926) ve Abdülkadir İnan'a (1961) göre de Kur'an'ın Türkçeye çevirisi Farsça çevirisinden yaklaşık bir yüzyıl sonra, yani 11. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.²⁵ Bu bilinen en eski Türkçe Kur'an çevirisinin yazma kopyası İstanbul, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne 73 numarayla kayıtlıdır. Bu Kur'an çevirisi yaklaşık bin yaşındadır ve özgün biçimi İngiltere'deki John Rylands Kütüphanesi'nde koruma altındadır. Bu çeviri üç dilli olup

²¹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Zuhuruf-suresi/4327/2-3-ayet-tefsiri> (Erişim: 08.02.2025)

²² Hz. İbrahim'in hangi dili konuştuğu kesin olarak tespit edilemese de İslam kaynakları açısından yapılan bir incelemeye göre Süryanice, İbranice ve Arapça konuşmuş olduğu ileri sürülmektedir (Yaqoop, 2021, s. 396).

²³ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/İbrahim-suresi/1754/4-ayet-tefsiri> (Erişim: 08.02.2025)

²⁴ https://kuran-ikerim.org/m_eal/diyaret/rum-suresi(Erişim: 08.02.2025)

²⁵ 11. yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig*'de birkaç ayetin Türkçeye çevirisi vardır. Ayrıca 12. yüzyılda yazılan *Atebetül-Hakayik*'ta da serbest çeviri yöntemiyle yapılmış birçok ayet ve hadis çevirisi yer almaktadır (Görgülü, 2024, ss. 1056-1062)

Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça metinleri de içerir. Burada kullanılan Türkçe, Göktürklerin kullandığı eski Türkçeye çok yakın olan Karahanlı Türkçesidir. Aysu Ata, söz konusu Karahanlıca Kur'an'ı Latin harflerine aktararak yeniden yayımlamıştır. Bu en eski Karahanlı Türkçesi Kur'an Türk Dil Kurumu yayınları arasında bulunmaktadır (Ata, 2000). İslam'ın çıkışından günümüze kadar geçen, yaklaşık 1400 yıldan daha fazla bir süreç göz önüne alındığında, Kur'an'ın aralarında Türkçenin de bulunduğu elliden fazla dile sayısız kez çevrildiği ve bu çevirilere, artık dünyanın herhangi bir noktasından çevrimiçi olarak da anında ulaşılabildiği bir gerçekliktir. Kur'an'ın Türkçe, Latince, Yunanca, Çince, Japonca, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Boşnakça, Berberice olmak üzere elli dört dile tam çevirisi yapılmıştır.²⁶

Avrupa'daki en eski Kur'an çevirilerine gelince, Orta Çağ'ın başında ilk Kur'an çevirileri sadece Latinceye doğru yapılmıştır. Avrupa'da birçok dil konuşulduğu halde neden sadece Latinceye sorusunu sormak gerekir. Çünkü Latince o dönemde bütün Avrupa'da hem *kutsal dil* hem de din, bilim, sanat, hukuk ve devlet dili olarak *geçer dil*di. Ayrıca bütün Hristiyan dünyasının da ortak din dili olarak kullanılıyordu. Latincenin bu kutsallığı ve *geçer dil* olarak kullanımı 16. yüzyılın başına kadar, yaklaşık bin yıl kesintisiz sürmüştür.

Orta Çağ'da, 11. yüzyılda başlayan Haçlı seferleriyle birlikte, Haçlılar İslam dünyasıyla daha fazla ilişki kurmaya başlamıştır. Batı'da, Orta Çağ'da, ilk Kur'an çevirileri, 12. yüzyılda Arapçadan Latinceye doğru yapılmıştır. Kur'an'ın Latinceye ilk çevirisi 2. Haçlı seferi sırasında Başpapaz Peter the Venerable'in (Petrus Venerabilis, 1092-1156) desteğiyle İngiliz Rahip ve diplomat Kettonlu Robert tarafından 12. yüzyılda (1141-1143) gerçekleştirilmiştir (Bobzin, 1995, s. 46). Robert'in Arapçadan Latinceye gerçekleştirdiği bu Kur'an çevirisi sürecinde ana dili Arapça olan Muhammed adlı biriyle çalışmış olması (Bobzin, 1995, s. 52) yaptığı çevirinin kalitesi açısından önemli gibi görünse de André Ryer'in çevirisi gibi bu çeviri de çok büyük bir eleştiri almıştır. Bu ilk çevirinin ardından 13. yüzyılda (1209) Toledo Başpiskoposu Don Rodrigo Jiménez ve Toledo kilisesi Başdiyakozu Reverando Mauricio'nun isteği üzerine 13. yüzyılda (1209 ve 1210 tarihleri arasında) Toledolu Marcos²⁷ tarafından Kur'an'ın Latinceye çevirisi yapılarak tamamlanmıştır (Foz, 1998, s. 61-62).

Bunların dışında, Orta Çağ'da yapılan üçüncü çeviri ise Floransalı bir Dominiken Rahibi Ricoldo Pennini da Monte Crocen (1243-1320) tarafından *Libellus Contra Legem Saracenorum*²⁸ (*Con futatio*²⁹ *Alcorani*)" adı altında gerçekleştirilmiştir.³⁰ Orta Çağ'da yapılan Kur'an çevirilerinde, dönemin egemen siyasal ve dinsel etkenleri göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir yere sahip olduğundan dolayı çeviriler nesnel olarak gerçekleşmemiştir denilebilir. Orta Çağ'daki Kur'an

²⁶ Kur'an'ın elli dört dile çevirisi için bkz. <https://surahquran.com/Surah-translation/Translating-meanings-Quran-tr.html>.

²⁷ Toledolu Marcos (Marc de de Toledo veya Marcos de Toledo) Arapça, Latince ve İspanyolca biliyordu. Bu bilgin daha önce 9. yüzyılda kurulmuş *Salerno Tıp Okulu*'nda eğitim aldıktan sonra Arapça ve Yunanca yazılmış tıp kaynaklarına ulaşmak için Toledo'ya gitmiş ve burada ilk önce ilgi duyduğu alan olan tıpla ilgili çeviriler yapmıştır. Daha sonra da dinsel metinlerin çevirisine girişmiştir.

²⁸ *Saracenorum* sözcüğü Ricoldo'nun döneminde Müslümanlara verilen addı, daha sonra tüm Müslümanlar için "*Türk*" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.

²⁹ *Con futatio* ifadesi Kur'an'ın tersini ispatlama anlamına gelmektedir.

³⁰ Ricoldo, Kur'an'ı hiçbir zaman tam olarak çevirmemiştir. Bunun nedeni ise, ona göre Kur'an'ın içinde birçok yerde "*uydurma anlatım*", *yanılgı* ve "*tanrıtanımazlık*" gibi açıklamalarının birkaç kez tekrar edilmesi ve kendisinin bu tekrarlara "*kızıp*", çeviride bunları atlamasıdır (Bobzin, 1995, s. 22).

çevirmenlerinin daha ziyade kilise ve manastırlarda uzun süre din eğitimi almış din adamları olmaları, kimi zaman yapılan çevirilere olumsuz olarak yansımıştır.

4. RÖNESANS DÖNEMİ VE SONRASI KUTSAL METİN ÇEVİRİLERİ

Rönesans Döneminde, 16. yüzyılda eski dilleri (Latince, Yunanca ve İbranice) bilmek moda haline gelmiştir. Bunlarla birlikte, bilgiye karşı yoğun bir ilgi de uyanmıştır. Bunun sonucunda da kişisel kütüphanesinde en az bulunan yazma yapıtlara sahip olmak önemli bir ayrıcalık olmuştur. Ancak *İnsancıların (Hümanistlerin)* kendileri kutsal metinlerle pek ilgilenmemişlerdir. Bunların ilgisini daha çok Eski Çağ'daki tarih, felsefe, sözbilimi (retorik/belagat), etik gibi konuları ele alan yani büyük yazınsal metinler çekmiştir. Kaldı ki Yunanca yazılmış kutsal metinler ve klasik metinler Eski Çağ'a ait değildi, daha ziyade bu dönemden sonraki Helenist döneme aitti ve doğrudan halka seslenen metinlerdi. Petrarck (1304-1374) ve Bocaccio (1313-1375) gibi İnsancılarının birinci kaygısı, Eski Yunan (Antik Yunan) ve Latin Uygarlığının kurucu temel metinlerine ulaşmak ve bunları elde etmek olmuştur. Bu büyük arzu, bu metinlerin toplanmasını, araştırılmasını, basılmasını ve Yunanca, İbranice gibi çok az bilinen ya da unutulup gitmiş olan eski dillerin öğrenimi modasını başlatmıştır. Fakat 16. yüzyılın başına kadar gerçekte sadece din dışı metinlerle ilgilenilmekle birlikte, bu yüzyıldan sonra da kutsal metinlerin çevirileri de gündeme gelmeye başlamıştır.

4.1. Kutsal Kitap'ın (Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşma) Çevirileri

Saladin'e göre (2000) İnsancıları Yunanca kutsal metinleri incelemeye iten, dindeki bazı şeyler için kişisel ilgidir ya da skolastiğe kendi sahasında saldırmak içindir. Rönesans'la ortaya çıkan *Hümanizm (İnsancılık)* akımı gerçekte, eski özgün klasik metinlere, ilk metinlere bir geri dönüşü. Bu nedenle de Rönesans Döneminde kutsal metinlerin çevirileri toplanmaya ve bunlar arasında karşılaştırma yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, kutsal metinlere varıncaya kadar her türlü metnin eleştirisi de ilk defa yapılmaya başlanmıştır. Gerçekte eğitim dizgesindeki (sistemdeki) değişiklikler ve özellikle de eski ve yeni metinleri karşılaştırma yöntemi eleştiriyi doğurmuş ve bu dinsel metinlere kadar da uzanmıştır. Bu bağlamda, ilk kez Lorenza Valla (1407-1457) Yunanca kutsal metinleri Latince'deki çevirileriyle karşılaştırınca İncil'deki 484 bölümün yanlış çevrilmiş olduğunu saptamıştır (Collatio Navi Testamente, 1442). Bundan dolayı Katolik *Kilise Mahkemesi'*nde (*Engizisyon*)³¹ yargılanmış ama şans eseri bu yargılamayı ucuz atlatmıştır. Kardinal Bessarion, Lorenza Valla'nın bu yürekli girişimini desteklediği için canını kurtarabilmiştir. Valla kutsal metinleri çevirmiş olanların yaptıkları yanlışları *çıkartma, ekleme ve yer değiştirme* biçimde üç başlıkta sınıflandırmıştır: Bu nedenle, 1542'den sonra İncil, ilk defa, Latince ve Yunanca olarak, iki dilli metin biçiminde yayımlanmıştır. Bunu daha sonra, İbranice, Yunanca, Latince ve Aramice olarak Tanah'ın metinleri izlemiştir ve her çeviri metnine bu dilleri bilmeyenler için bütün sözcüklerin altına Latince sözcüğü sözcüğüne çevirisi de eklenmiştir (Saladin, 2000, s. 165).

³¹ *Engizisyon* bir çeşit *Katolik Kilise Mahkemesi*dir. Roma Katolik Kilisesi'nin sapkın olarak gördüğü kişilere karşı 13. yüzyıldan itibaren yaptığı hukuksal uygulamasıdır. Bu mahkemede, soruşturma ve yargılama kilise görevlileri tarafından yapılmış, ateşte diri diri yakmaya varıncaya kadar, hapis, sürgün, ölüm, kamçılama ve bütün mallarına el koyma gibi çok ağır cezalar verilmiştir. 1204'de kurulmuş olan bu mahkeme 19. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüş ve en son olarak 1834'te İspanya *Kilise Mahkemesi* kaldırılabilmiştir.

Rönesans hareketinin başında, Kilise, kutsal metinlerin halk diline çevrilmesine karşı tutumunu eskiden kalan bir geleneğin devamı olarak hâlâ korumuştur. Hatta Orta Çağ'ın sonundan itibaren Tanah ve İncil'in yerel dillere çevrilmiş biçimlerini ellerinde bulunduranlar sapkınlıkla bile suçlanmıştır (Ballard, 2013, s. 103). Kutsal metinlerde geçen olağanüstü anlatılar Rönesans'ta herkesin ilgisini çekmeye başladığı için bu dönemde İncil'in çevirisi hiç beklenmedik bir ilgi görmeye başlamıştır. Rönesans Döneminde önceki devirlerden farklı olarak çeviriye yaklaşım ve çeviri yöntemi tamamıyla değişmiştir. Çünkü çeviride artık *kaynak metin* ve *eşdeğerlik* önemli hale gelmiş olduğundan dolayı yeni bir yöntemle çeviri yapılmaya başlanmıştır. Bundan böyle, artık eskiden yapılmış yapıtların çevirileri incelenmiş, tekrar çevrilmiş, kaynak yapıtla erek yapıtın karşılaştırması yapılarak çeviri yeniden yapılmıştır. Bu nedenle tamamıyla yepyeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. *Kilise Babaları'nın*³² İncil ya da Tanah konusunda Yunanca yazılmış yayınları yoktu. Bu tür yayınlarının olmayışının temel nedeni Latincenin Roma Katolik Kilisesi'nin temel kutsal metni olarak görülen *Vulgata'nın* dili olmasından dolayı yüzyıllardır sadece bu dilde yazmış olmalarıydı. Latince kutsal görüldüğünden dolayı, daha açık söylemek gerekirse, çeviri kutsallaştırıldığı için, İncil'in çevrilmesi yönünde Kilise tarafında hiçbir istekte bulunulmuyordu zira İncil'in 5. yüzyılda Latinceye yapılmış çevirisi uzun zamandır kutsallaştırılmıştır. Bu yüzden de Kilise çeviriye kökten karşı bir tutum sergilemiştir. Bununla birlikte, Rönesans Döneminde din ve yazın adamları tarafından çok sayıda kutsal metin çevirisi yapılmıştır. Bu bağlamda Martin Luther, Étienne Dolet, Joachim du Bellay ve diğerlerinin çevirileri sayılabilir. Bunlar, eski yöntemlerden farklı olarak sözcüğü sözcüğüne yöntemle değil de daha ziyade erek dile göre, halkın anlayacağı biçimde bir çeviri yöntemini yeğlemişlerdir. Bu sayede, sadece seçkinlerin değil, herkesin anladığı ulusal dillere yapılan çevirilerin sayısının da artırılmasına katkı sağlanmıştır. Bütün bu yenilikçi girişimler o dönemde Avrupa çapındaki dinsel güçler tarafından küçümsenerek reddedilmiştir. Martin Luther'in durumu buna örnek gösterilebilir. Kilise, Rahip Martin Luther'i suçlamış³³ ve Hristiyanların geleneklerine aykırı görüşlerinden vazgeçmesini buyurmuştur. Buna rağmen 1517'de Luther³⁴, Katolik Kilisesi'nin uyguladığı hoşgörüsüzlüğü kınamış ve 1521'de Wartburg'da tutuklu olduğu sırada İncil'in çevirisine girişmiştir (Ballard, 2013, s. 106).

³² *Kilise Babaları*, bu ad resmen verilmiş bir unvan değildir, daha çok zaman içerisinde yerleşen bir tanımlamadır. Gerçekte Hristiyanlıkta yazıları din konusunda kural olarak kabul edilen kişileri tanımlamak için kullanılan bir tanımlamadır. *Kilise Babası* olarak adlandırılmak için, 8. yüzyıl öncesinde, ermiş bir yaşam sürmüş olma, Hristiyanlıkla ilgili bir yapıt yazmış olma ve bu konularda Kilise'nin örtük veya doğrudan onayına almış olmak gerekliydi.

³³ Martin Luther'in, yaşadığı dönemde yasaklardan dolayı birçok yapıtında adı yer almamıştır. Öyle ki *Hristiyanın Özgürlüğü* adlı kitabın (Luther, 2015) Fransızca çevirisinin, üzerinde yazar adı bulunmadığı için, Luhter'e ait bir çalışma olduğu 1520'deki ilk basımından dört yüzyıl sonra fark edilebilmiştir (Pattegree, 2001, s. 120)

³⁴ Martin Luther, kendisinden biraz ayrıntıyla söz etmeye fazlaca değer bir kişiliktir, 1483'de doğmuş ve Wittenberg Üniversitesinde tanrıbilimleri (ilahiyat) eğitimi almış daha sonra da burada öğretim elemanı olmuştur. Vatikan'da ünlü Saint Pierre Kilisesi'nin yapımı için giderlerin karşılanması amacıyla Papalık bir *indulgence* (*cennet beraat belgesi*) yayımlamıştı. Bu *cennet beraat belgesini* para ya da altınla satın alacak olanların günahları bağışlanacaktı. Wittenberg Kilisesi'ne *cennet beraat belgesi* satmaya gelen din görevlisine Rahip Martin Luther karşı koymuştu. Bu durum onu görevli olduğu bu kilisenin kapısına 95 maddeden oluşan Latince olarak yazılmış bildirisini çivilemesine yol açmıştı (Luther, 2018). Daha sonra bu bildiri maddeleri Almancaya çevirilince hızla toplumda yayılmaya başlamıştı. Bundan büyük korkuya kapılıp başına ağır bir şeyler geleceğini düşünen Martin Luther de Wittenberg Kilisesi'nden ayrılarak gizlice *Junker Jörg* takma adıyla Wartburg şatosuna saklanmış ve burada 4 Mayıs 1521'den 1 Mart 1522'ye kadar İncil'i Almancaya çevirmiş ve Eylül 1522'de de yayımlamıştır (Bocquet, 2000, s. 24-26). Fakat Luther salt kutsal metinler çevirmemiştir, aynı zamanda kutsal metin çevirisinden önce 1517'de ilahileri Almancaya çevirmiş ve *Esop'un Masalları'nı* da çevirerek bu yazınsal türün 16. yüzyılda önem kazanmasına da yol açmıştır (Aytaç, 1983, s. 26).

Martin Luther İbranice ve Yunanca özgün metinlere sadık kalarak ve erek toplumun gereksinimlerini de dikkate alarak bu çeviriyi gerçekleştirmiştir (Luther, 1964, s. 190-204). Bu nedenle Luther sözcüğü sözcüğüne çeviri yöntemine karşıdır. Luther'e göre,

"İletinin alıcılar tarafından anlaşılmaya gereksinimi vardır. Dolayısıyla alıcıların (ana) dilinde ifade edilmelidir: Latince sözcüklerle, bu eşeklerin³⁵ yaptığı gibi nasıl Almanca konuşulduğunu sormak değildir. Evindeki anneye, sokaktaki çocuklara, pazardaki kalabalıktan herhangi birine sormak gerekir; onların nasıl konuştuğunu dinleyin ve bunu çevirinizde göz önünde bulundurun: Böylece onlar sizi anlayacaklar ve sizin onlara Almanca konuştuğunuz duygusunu yaşayacaklar. Ancak böyle yapılırsa halkın anlayacağı dilde yazı yazmak mümkün olur." (Bocquet, 2000, s. 171).

Yukarıdaki bu sözler Luther'in, İncil'in halkın konuştuğu ve anladığı dile çevrilmesinin açıkça onaylanması ve savunulmasıydı. Luther, mektubunun başka bir yerinde, "Alman halkı benim çevirim sayesinde Almanca konuşma ve yazmayı öğreniyor," demiştir. Burada sonuçta, bir dilin anlatım gücünün kutsal metin çevirisi aracılığıyla ortaya çıkması söz konusuydu. Luther bundan böyle, Almancanın yaratıcısı olarak görülmüştür. Bu Kutsal Kitap çevirisiyle Luther, ilk defa, ortak Almanca dil ve dilbilgisi kurallarını oluşturarak Alman dilinin standartlaşmasına ve gelişmesine devasa katkı yapmış; bir yazın dili yaratmış, din dilinde büyük bir *dil devrimi* gerçekleştirmiştir; artık Latince terkedilerek halkın ana dili olan Almancaya geçilmiştir. Zira Orta Çağ'dan bu yana *din dili* bütün Avrupa'da bin yıl boyunca Latinceydi ve halk bu dili anlamıyor ve konuşamıyordu sadece tapınmada ezbere kullanıyordu. Latince sadece İncil'in yazıldığı daha doğrusu çevrildiği dil olduğu için kutsal olarak gösteriliyor ve bütün halka da böyle dayatılıyordu. Rahip Luther, yaptığı devrimci çevirisiyle Latincenin bin yıl süren kutsallığını kökten yıkmış, kendi görüşlerini benimseyenlerle birlikte Hristiyanlıkta *Protestanlık (Karşı Çıkanlar Mezhebi)* adında yepyeni bir mezhep kurulmasının da yolunu açmıştır. Gerçekte bu mezhebin doğuşuna çeviri neden olmuştur. Luther'in tek bir yabancı sözcük kullanmadığı (Arsal, 2017, s. 56) bu İncil çevirisi 1522-1533 yılları arasında, 11 yılda seksen beş kez basılmıştır. Bu inanılmaz bir rakamdı zira bu, o dönemde hiçbir kitabın ulaşamadığı bir baskı sayısıydı; gerçekte ana dile yapılmış olan çeviriye halk tarafından gösterilen çok büyük bir ilginin de somut kanıtı ve sonucuydu. Luther İncil'den sonra Eski Antlaşma'nın (Tanah) çevirisine girişmiş ve bu da 1534'e kadar devam etmiştir. Luther'in ardından Gustav Vasa (1496-1560) Kutsal Kitap'ı 1526'da İsveççeye çevirtmiştir. Yine Danimarka'da Luther'den etkilenen Christiern Pedersen (1480-1554) 1550'de İncil'i Dancaya çevirerek yayımlamıştır (Baker, 1998, s. 107), Fransa'da Jacques Lefèvre d'Étaples (1455-1536) 1523'de Yeni Antlaşma'yı, 1530'da da Eski Antlaşma'yı Fransızca olarak yayımlamıştır. Bu çeviriler ana kaynaklara inilerek, özgün metinler temel alınarak yapılmıştır. Yine Fransa'da Jean Calvin (1509-1564) *Hristiyanlık Dininin Kurumu* adlı yapıtını 1536'da Latince olarak yayımlamış, daha sonra da 1541'de bu yapıtı Fransızcaya aktarmıştır (Ballard, 2013, s. 106-108). Bu yapıt arka arkaya 25 baskı yapmıştır. Calvin Fransa'da dindeki reformun devrimci öncülerindendi. Katolik inançların fazlaca egemen olduğu Fransa'da yaşamı tehlikeye girince de Cenevre'ye göç etmek zorunda kalmıştır.

Rönesans Döneminde, din konusundaki aykırı ve yenilikçi görüşleriyle İncil'i bin yıl sonra, özgün metinleri temel alarak tekrar Latinceye çevirmesiyle ve yüzlerce kitabıyla öne çıkan bir başka kişilik, Rahip, tanrıbilimci ve *insancı (hümanist)* Desiderius Erasmus (1467-1536) olmuştur.

³⁵ Martin Luther'in burada kullanmış olduğu *eşek* sözcüğüyle Katolik Papazlarını kastettiğini ve onları Latince kullandıklarından dolayı aşağıladığını belirtmemiz yerinde olur.

Tanrıbilimlerinin (ilahiyatın) öncelikle kutsal metinlerdeki dilsel sorunları ele alması ve bu metinler üzerine yapılmış yorumları incelemesi gerektiğini savunmuştur. Erasmus, kendisinden yaklaşık yarım yüzyıl önce, kendisi gibi Yunanca ve Latinceyi iyi derecede bilen İtalyan filolog Lorenza Valla'nın 1442 yılında İncil çevirilerinde saptamış olduğu büyük yanlışları öğrenince, bundan çok etkilenmiştir (Halkin, 1987, s. 80-99). Bu etkilenmenin sonucunda, dinsel metinlerin daha geniş ve bilimsel bir biçimde özgün metinlerden hareketle yeniden çevirilerinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda İncil'in Yunanca el yazması olarak yazılmış biçimlerini Latince çevirileriyle ve tanrıbilimcilerin yorumlarıyla karşılaştırarak İngiltere'de İncil'i 1505'de Yunancadan Latinceye tekrar çevirmiştir. Basılmış metinde, Yunanca özgün metin ve Latinceye çevirisi yan yana verilmiştir.

Erasmus'un İncil'i yeniden Latinceye çevirisiyle birlikte yayımlaması o güne kadar dokunulmaz, kutsal olarak görülen Latince *Vulgata*'nın konumunu, bin yıl sonra ilk defa çok derinden sarsmıştır. Bin yıldır İncil'de doğru olduğuna inanılan bazı şeylerin tamamıyla yanlış olduğunu yaptığı çeviriden almış olduğu örneklerle ortaya koymuştur.³⁶ Bundan sonra, artık gerçeği arama, özgün metinlere yeniden geri dönüş ve bunların yorumlanması adına yepyeni kapılar ardına kadar açılmıştır. Gerçekte Martin Luther ve diğerleri Erasmus'un açmış olduğu bu dar kapıdan içeri girme yürekliliğini göstermişlerdi. Erasmus'un *Vulgata*'ya vurmuş olduğu ağır darbeyi tamamlayarak bu kitabı bin yıllık tahtından indirmişlerdi. Ancak herkes Erasmus ve Luther kadar şanslı olamadı; ne yazık ki yapmış olduğu çevirinin bedelini canıyla ödemek zorunda kalan Jan Huslar³⁷ Etienne Doletler³⁸ ve William Tyndaleler da olmuştur.

William Tyndale (1490-1536) Oxford ve Cambridge'deki eğitiminin ardından rahip olarak atanmıştı; çok dilli bir aydıdı, İbranice, Yunanca, Latince, İspanyolca ve Fransızca olmak üzere toplamda beş dil biliyordu ve Erasmus'a da büyük bir hayranlık duyuyordu. Bu yüzden ilk olarak, Erasmus'un *Hristiyan Askerin El kitabı* adlı yapıtını İngilizceye çevirmekle işe başlamış ve 1522'de İncil'i çevirmeye girişmiştir (Ballard, 2013, s. 108). Bu çeviri için Yunanca özgün metni ve Erasmus'un 1516'da yayımlamış olduğu notları temel almıştır. Londra Piskoposu Tyndale'ın İngilizceye yaptığı İncil çevirisini kötölemek ve değersiz kılmak için çok fazla yanlış olduğunu öne sürerek bu İncil çevirisini yasaklatmıştır. Tyndale Eski Antlaşma'nın çevirisini Miles Coverdales'la (1488-1569) birlikte yapmış ve 1530'da da yayımlamıştır. Ne yazık ki Eski Antlaşma'nın baskısından beş yıl sonra 1535'te Belçika'da tutuklanmış ve bir yıl sonra da Vilvoorde kentinin meydanında önce asılmış, sonra da yakılarak idam edilmiştir (Woodswort, 1998, s. 42; Von Hoof, 1973, s. 4). Ancak

³⁶ *Vulgata* İncil'inde, Matta 4, 17. ayette geçen *Töbe edin! Çünkü Göklerin egemenliği yaklaştı! (Poenitentiam agite)* ifadesi yüzyıllar boyunca günah çıkarmanın bizzat İsa tarafından başlatıldığının kanıtı olarak yorumlanmıştır. Oysaki Erasmus 1516' da bu ayetin Yunancadan Latinceye yanlış çevrildiğini, doğru çevirinin ise "*Töbe edin*" değil "*Nedamet getirin*" olduğunu belirtmiştir (Burke, 2012, s. 99).

³⁷ Prag Tanrıbilimleri Fakültesi dekanı olan Rahip Jan Hus (1372-1415) Wycliff'in yazılarını çevirerek onun görüşlerini savunmuş olduğundan dolayı *Kilise Mahkemesi* tarafından yargılanarak sapkınlıkla suçlanmış ve 1415'te, önce iğrenç bir biçimde işkence edilmiş sonra da yakılmıştır.

³⁸ Etienne Dolet (1509-1546) Paris'te çevirmiş olduğu Platon'un *Dialog* adlı yapıtında bulunmayan bir tümceden dolayı *Kilise Mahkemesi*'nce ölüm cezasına çarptırılmış ve Paris'te kent meydanında kalabalığın gözleri önünde işkence edildikten sonra meydanda diri diri yakılmıştır. Ona verilmiş olan bu ağır cezanın temel nedeni yapmış olduğu çeviride *ruhun ölümsüzlüğünü* sorgulamış olmasıdır (Jean, 2012, s. 102, Snelle-Hornby, 1996, s. 9., Copley-Christie, 1886). Bu dönemde çevirmenin yapacağı en küçük bir yanlış çok büyük bir *günah* olarak algılandığından dolayı çevirmene ya da Kilise'nin baskın ve egemen düşünüş biçiminden farklı düşünelere de bu tür ağır cezalar sıklıkla verilebiliyordu.

Tyndale'in hunharca öldürülmesinden sonra da İncil'in İngilizceye ve diğer dillere çevirileri devam etmiştir.

Gerçekte, bütün kutsal metin çevirileri ulusal dillerin gelişimine ve standartlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Ulfilas (Wulfila, (310-383) Gotları Hristiyanlaştırmak için İncil'i 4. yüzyılda Gotçaya çevirerek Gotça yazının oluşumunu sağlamıştır.³⁹ Hem Martin Luther hem de William Tyndale yaptıkları kutsal metin çevirileriyle kurucu bir yapıt meydana getirmişler ve çevirileri daha sonraki çevirilere temel oluşturmuştur. Ayrıca Almanca ve İngilizcenin dilbilgisi kurallarının belirlenmesi bu kutsal metin çevirileri sayesinde olmuştur. Bunların dışında bu kutsal metin çevirileri dilbilimsel çalışmaların gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Luther ve Tyndale hem halkın kutsal kitabını halkın konuştuğu dilde anlamasının önünü açmış hem de dinde, Tanrı ile kulun arasında araçlar bulunmadığını inananlara göstermeye çalışmışlardır. Başlangıçta çevirisine şiddetle karşı çıkılan bu kutsal kitap çevirileri, tarihin bir cilvesi olarak, yüzyıllar boyunca okutulmuş ve kendisinden sonraki çevirilere de temel başvuru kaynağı olarak gösterilmiştir. Tyndale'ın acımasızca öldürülmesinden sonra İngiltere'de Kutsal Kitap çevirme ve gözden geçirme işleri büyük bir gelişme göstermiştir. 1539'da Thomas Matthew Tyndale'ın Kutsal Kitap çevirisini yeniden gözden geçirmiş ve bu çeviri *Büyük Kutsal Kitap (The Great Bible)* olarak resmi dinsel metin olmuştur (Ballard, 2013, s. 108).

Orta Çağ'da din olgusunun aşırı egemenliğine karşın Rönesans'ta insan ve bilim ön plana çıkmıştır. İnsan, artık belli bir dinsel topluluğa ait varlık olmanın ötesinde bir *birey* olarak da varlığı kabul edilmiş ve merkeze alınmıştır. İnsancılar erişmeyi arzu ettikleri eski (kadim) bilgiye çeviri yoluyla, özgün kaynaklara ulaşarak erişmişlerdi. Artık bu bilgiden hareketle yaratmak ve uyarlamak söz konusu olmaya başlamıştır. Bu yaratım da artık daha önce olduğu gibi halkın bilmediği Latince değil daha ziyade halkların konuştuğu dillerde gerçekleşmeye başlamıştır. Çevirilerden sonra artık taklit ve uyarlama dönemine, bunların arkasından da özgün yapıtlar üretme devrine geçilmiştir.

Rönesans Döneminde, Eski (Antik) sanatın yeniden bulunuşu, gerçekte dinsel olmayan konuların da tekrar bulunmasıydı; bunlar tamamıyla yeni bilgilerdi ve bu, ister istemez din alanına da sıçramıştı. Artık geleneksel ve kemikleşmiş düşünme biçimleri sorgulanmaya başlamış, bunun doğal sonucu olarak da kuşkuculuk artmıştır. Çeviri, gerçekte din alanında doğrudan reformla ilişkiliydi. Bu dinde *Reforma (Yeniden Düzenleme)* karşı olanlar *Kilise Mahkemelerini (Engizisyon)* uygulamaya koymuş ve bu mahkemeler aracılığıyla sözde sapkınlığa karşı mücadele yürütülmüştür. Bu mücadele kapsamında yayımlanmış ya da yayımlanacak yapıtlar yargılanmış ve yazarlarına da diri diri yakılmaya varıncaya kadar çok ağır cezalar verilmiştir. Bütün bu uygulamalar, kuşkusuz din adına ve dini korumak için ama din adamları tarafından yapılmıştır.

Roma Katolik Kilisesi'nin önemli konsillerinden olan *Trent Konsili*, Protestan Reformu'nun bir parçası olarak dil ve din devrimcileri Martin Luther ve John Calvin'in isteklerine karşılık vermek

³⁹ Amerika'da bulunan *Kitab-ı Mukaddes Derneği* yaklaşık 150 yıldan bu yana Hristiyanların kutsal kitaplarının farklı dillere çevrilmesine sağlamakta ve çeviri süreçlerini inceleyen araştırmacılara da destek vermektedir. Bu derneğin başında, *devingen eşdeğerlik* kavramını yaratan Eugene Nida'nın (1964) çeviri yaklaşımlarına yönelik çalışmaları bulunmaktadır. Okuma yazma bilmeyen halklara İncil ve Tanah'ı anlatabilmek için bu kutsal metinlerin *çizgi roman* biçiminde aktarılmasına bile gidilmiştir.

üzere 1542'de Papa III. Paul tarafından toplanmış ve 1563'te sona ermiştir. Bu konsilin on sekiz yıla yayılan yirmi beş oturumu beş papalık dönemini kapsamış ve İtalya'da Trent'te San Vigilio Katedrali'nde yapıldığı için *Trent Konsili* adını almıştır. Bu konsil 1545'lerden itibaren ilk toplantılardan birini tamamıyla *kutsal diller* sorununa ayırmıştır. Bu toplantıda 4. yüzyılda Kutsal Kitap'ın Latinceye çevrilmiş biçimi olan *Vulgata*'nın doğruluğunu onaylamış ama İncil ve Eski Antlaşma'nın Yunanca ve İbranice olarak okunmasına da yasak getirmiştir (Saladin, 2000, s. 403-404). Gerçekte bu durum İncil'in ilk yazıya aktarılmış olduğu özgün dili olan Yunancanın bir kenara itilmesi, Latinceye çevrilmiş biçiminin kutsallaştırılmasıdır. Bu konsilin sonunda, 1559-1564 yılları arasında yasaklanacak kitapların listesi de (*Index Librorum Prohibitorum*) yayınlanmıştır. Bu, yaklaşık dört yüz yıl boyunca varlığını sürdüren ancak günümüzde geçerli olmayan tarihi bir listedir (Sarioğlu, 2022, s. 22-30). Bu önlem doğrudan Yunanca araştırmaların gerilemesine yol açmıştır. Buna rağmen, 1537'den 1562'ye kadar olan dönemde, Euripides'in yapıtlarının bundan sonra gelecek olan iki yüz elli yıl boyunca yapılacak olan baskılardan daha fazlası basılmıştır (Saladin, 2000, s. 404). Bunun yanında, yayınlarda genel olarak bir azalma da söz konusu olmuştur.

Rönesans Döneminde Avrupa'da Latincenin zararına ve gerilemesine yol açacak biçimde ulusal diller yükselişe geçmiş, daha açık söylemek gerekirse, çeviri, kutsal metinlerin çevirisinde olduğu gibi, artık Latinceye doğru değil de ulusal dillere doğru yapılmaya başlamıştır. Öte yandan bu ulusal dillerde özgün yapıtlar da yazılmış, halklar ana dillerinde yazılmış olan bu yapıtlara yoğun ilgi gösterdiğinden yerel diller artık Latincenin önüne bile geçmeye başlamıştır. Yazarlar yapıtlarını kendi ana dillerinde yazmaya ve üretmeye, kitleler de kutsal kitapları gibi üretilen yapıtları da kendi ana dillerinde okumaya başlamışlardır. Gerçekte ulusal dillere doğru olan bu yöneliş 12. ve 13. yüzyıllardan sonra başlamış bir hareket olsa da, Rönesans'la iyice somutlaşmış ve zirveye çıkmaya başlamış, 17. ve 18. yüzyıllarda artık Latincenin egemenliği neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.

4.2. Kur'an-ı Kerim Çevirileri

Rönesans Döneminde, 15. yüzyılda Nikolaus von Kues (1401-1462) tarafından *Cribratio Alcorani* (1460/61) adında bir Kur'an çevirisi yapılmıştır. Bu çeviri, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından hemen sonra yapılmış, Martin Luther de bu çeviriden övgüyle söz etmiştir (Bobzin, 1995, s. 30).

Kettonlu Robert (1141-1157) tarafından Orta Çağ'da Latinceye yapılan ilk Kur'an çevirisi⁴⁰ ikinci haçlı seferinden dört yıl önce yapılmıştır. Bu Latince yazma Kur'an çevirisi *Corpus Toletanum*'un (Eco, 2017, s. 648)⁴¹ (*Toledo Dermesi*) içinde yer almıştır. Rönesans Döneminde bu el yazması Kur'an

⁴⁰ 1734'de Kur'an'ı İngilizceye aktarmış olan George Sale, Kettonlu Robert'in Paris'te Arsenal Kütüphanesi'nde (Bibliothèque de l'Arsenal) koruma altında olan Kur'an'ın Latinceye çevirisini ağır bir dille eleştirmiştir. Bu çevirideki sayısız yanlışlardan dolayı, çevirinin bazı bölümlerinin özgün yapıtla hiçbir eşdeğerlik taşımadığını belirtmiştir (Burman, 1998, 705-706). Bunun dışında, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın kutsal kitaplarının çevirimi André Chouraqui'nin de (1990) bu çeviriye eleştirdiğini ve yanlışlarla dolu olduğunu ifade ettiğini belirtmek gerekir.

⁴¹ Toledo'nun 1085 yılında Hristiyanlar tarafından yeniden ele geçirilmesiyle, 1140 yılında Venedikli Papaz Petrus Venerabilis (Pierre Le Vénéérable/Aziz Peter, 1092-1156) İslam dünyasını öğrenmek amacıyla bazı Arap-İslam dünyasının başyapıtlarını Latinceye çevirme hareketi başlatmıştır. *Toledo Dermesi (Koleksiyonu)* da 1141 veya 1142 yılında bu papaz tarafından toplanan bir çevirmenler kurulu tarafından temel İslam yapıtlarının Latince çevirilerinden oluşan bir yazma dermesidir. 12. ve 13. yüzyıllarda Arapçadan Latinceye yapılmış olan çevirilerin tamamı *Toledo Dermesi* olarak adlandırılmıştır. Bu dermedeki çeviriler arasında Kur'an'ın Latinceye çevirisi de yer almıştır (Eco, 2017, s. 648). Basımının bulunuşundan kısa süre sonra, 1530'de İtalyan matbaacı Alessandro de Paganini (y. 1450-1538), Venedik'te Kur'an'ı, ilk kez, Arapça olarak basmış; bunun ardından Latince baskılar gelmiştir. İslam dünyasında ise Kur'an ilk defa,

çevirisi Protestan Theodor Bibliander tarafından 1543'te Bale'de basılmıştır. Kettonlu Robert'in ilk Latinceye çevirisinden hareketle 1547'de Andrea Arrivabene tarafından İtalyancaya çevrilmiştir. Daha sonra da bu çeviriden hareketle Almancaya aktarılmıştır. 1647 yılında İstanbul'da diplomatlık yapmış ve *Türkçenin Dilbilgisi* ve *Türkçe-Latince Sözlük*'ünü de yazmış olan André du Ryer tarafından 1647'de Fransızcaya aktarılmıştır. Ancak bu çeviri kendisinden neredeyse 90 yıl sonra Kur'an'ı İngilizceye çevirmiş olan George Sale tarafından hatalı görülmüştür (Sale, 1882, s. 7). Fransızcadaki bu çeviriden hareketle Alexander Ross İngilizceye, Glaze Maker Flemenkçeye, Lange Almancaya ve Postnikov ve Veryokin de Rusçaya çevirmiştir (Ballard, 2013, s. 146-147).

17. yüzyılda doğu bilimci ve Roma'da Sapienza Üniversitesinde öğretim elemanı olan Ludovico Maracci (1612-1700) 1698'de Latince çevirisiyle birlikte Kur'an'ı Arapça olarak yayımlamıştır. Bu kapsamlı çeviri 18. yüzyılda George Sale'ın 1734'de gerçekleştirmiş olduğu İngilizce çevirisine temel metin oluşturmuştur. Georges Sale'ın bu çevirisi, kendisinden önceki bazı çevirilerin tersine, çok büyük bir beğeni almış ve İngilizce okuyucular için temel metin işlevi görmüştür (Ballard, 2013, s. 146-147).

18. yüzyıldan itibaren yapılan Kur'an çevirilerinin çoğu doğrudan kaynak dil olan Arapçaya dayanmıştır. Bu yüzyılda Claude Etienne Savary'nin (1750-1788) Arapçadan Fransızcaya çevirisi yeni bir aşamayı göstermiştir. Bu çeviride, çevirmen daha önce yapılmış olan Ryer'in çevirisini eleştirmiştir (Savary, Claude 1821, ss. IX-X). O, çevirisine açıklayıcı notlar ekleyerek bu çeviriyi yapmıştır (Sadek ve Basamalah, 2007, s. 92). George Sale'in İngilizceye çevirisi 1734'te, Claude-Étienne Savary'nin Fransızcaya çevirisi 1786'da ve F. E. Boysen'in Almancaya çevirisi ise 1773'te yayımlanmıştır. Friedrich Rückert'de (1788-1866) Almancaya çevirmiştir. Kasimirski'nin 1840'da yayınlanan Kur'an çevirisi uzun süre Fransızca konuşanlar için tek Fransızca çeviri olarak varlığını sürdürmüştür.

20. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyılın ortalarında yapılmış, pek çok dile aktarılmış Kur'an çevirisi vardır. Paris'teki Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü'nde bulunan Régis Blachère 1950'de Kur'an'ı Fransızcaya aktarmıştır. Bu çeviride Kur'an vahiy sırasına göre yeniden düzenlenerek kapsamlı dipnotlar verilerek basılmıştır. Denise Masson da 1967'de Arapçadan Fransızcaya çevirmiştir. Bu çeviri iki dilli Arapça ve Fransızca metin olarak 1977'de Beyrut'ta basılmıştır. İslam üzerine araştırmalar yapan Jacques Berque tarafından yirmi yılda gerçekleştirilen Fransızca çeviri 1991 yılında yayımlanmıştır. 1959 yılında Muhammed Hamidullah, dinsel makamlar tarafından onaylanan ve Müslümanlar tarafından da çok saygı gösterilen Kur'an'ın Fransızcaya çevirisini yayımlamıştır. Son olarak 1972 yılında Abubakir ben Hamza ben Kadur'un, yirmi yıl gibi uzun bir zaman diliminde, gerçekleştirmiş olduğu *İnsanlığın Tinsel Hazinesi Kur'an (Trésor Sprituel de l'Humanité)* başlığı altında Fransızca çevirisi iki cilt olarak yayımlanmış ve birkaç kez basılmıştır. En son olarak Dominique Abdallah Penot'nun 2004 yılında yayımlanmış olan ve birçok defa basılmış olan Kur'an çevirisinden söz edilebilir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) Mısır'da Fransızlara kurdurmuş olduğu Bulak Matbaası'nda, 1871'de basılarak halkın kullanımına sunulmuştur. Daha sonra da İstanbul'da 1873'de Maarif Nezâreti'nin 500 bin adet Kur'an basma kararı ve onu 1874 yılında Ahmed Cevdet Paşa'nın denetiminde yapılan basımlar izlemiştir (Rukancı ve diğ., 2021, s. 264-308).

SONUÇ

İnsanlık tarihinde, hem tek tanrılı dinlerde hem de diğer inançlarda her zaman dilin, yazının ya da çevirinin kutsallaştırması söz konusu olmuştur. Uzun tarihsel süreçte, kutsal metinler bağlamında, önce kutsal metinlerin özgün dillerinin kutsallaştırıldığını, sonra da bu dillerden diğer dillere yapılmış olan çevirilerin kutsallaştırıldığı sonucunu çıkarıyoruz. Dinler ve inançlar tarihine baktığımızda, ister semavi dinler olsun, isterse diğerleri, bunların metinlerini kayda geçirmek için kullanılan yazıların ve dillerin tamamı o inanç grubundaki insanlar tarafından hep kutsal görülmüş ya da kutsallaştırılmıştır. En başından itibaren, kutsal metinlerin yazıldığı Avestaca, İbranice, Aramice, Yunanca, Sanskritçe, Latince ve Arapça gibi diller kutsal olarak görülmüştür. Bu sadece, Kur'an durumunda Arapçaya, Tanah durumunda İbranice ya da Aramiceye, İncil durumunda ise Yunanca ve Latinceye özgü bir durum değildir. Hatta, kimi zaman bu kutsal metinlerin çevirisinin yapıldığı diller ve yazılar bile kutsallaştırılmıştır. Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil'in özgün metni Yunanca ve Aramice dillerinde yazılmış olduğu halde 4. yüzyılda bu kitap Latinceye çevrilince bu kez Latince *kutsal dil* olarak görülmeye başlanmış ve tapınma ve dua da eskiden Yunanca yapıldığı halde, bu kez Latince yapılmaya başlanmıştır. Hatta, Latincenin bu kutsallığı din adamları tarafından 16. yüzyıla kadar, yaklaşık bin yıl boyunca toplumlara dayatılmıştır. İncil'in önce Almancaya sonra da diğer Avrupa dillerine, daha çok da din adamlarınca çevrilmesiyle birlikte, bu bin yıllık kutsallık yıkılmıştır. Aynı biçimde Hristiyanlara göre otuz dokuz ve Yahudilere göre yirmi dört kitaptan oluşan *Tanah'*ın en eski metinlerinin yazıldığı İbranice ve Aramice de *kutsal dil* olarak görülmüştür. Oysaki yukarıda söz edilen diller daha bu kutsal kitaplar ya da çeşitli inançlar ortaya çıkmadan yüzlerce yıl önce de vardır. Kutsal olarak adlandırılmış bu dillerin, kutsal kitaplarla birlikte ortaya çıkmadığı çok açık bir gerçekliktir; bu dillerden binlerce yıl önce, yeryüzünde bugüne kadar 140 bin dilin konuşulduğu ve bu dillerin ezici çoğunluğunun ölmüş olduğu, geriye ise yaklaşık yedi bin⁴² dolayında dilin kalmış olduğu ileri sürülür⁴³ (Crystal, 2007, s. 15-16, Breton, 2007, ss. 11, 15). Kutsal olarak adlandırılmış metinlerden herhangi biri, bu yedi bin dil içerisinde birinde yazılmış olsaydı, bu kez de bu dil kutsallaştırılacaktı. Dolayısıyla kutsal metinlerin yazılmış olduğu dillerin, diğerlerinden üstün bir yanı olduğunu ileri sürmek hem dilbilimsel hem anlambilimsel hem de göstergebilimsel açıdan hiç de kabul görece ve savunulacak bir görüş değildir. Kaldı ki, bunun bu biçimde kabul edilmesi de bu metinlerin kutsallığına bir zarar vermeyecektir.

Tanah, İncil ve Kur'an'ın çevirisine karşı direnişin temelinde, vahyin ya da kutsal metnin dilinin, hatta yazısının dahi, kutsal kitaplardan ziyade insanlarca kutsallaştırılması anlayışı yatar. Nitekim kutsal metin, inananlar tarafından içeriği kadar biçimiyle de kutsal bir söz olarak kabul

⁴² Umberto Eco, Dünyada en eski dilin iki yüz bin yıl önce konuşulmuş olan *Nostratça* olduğunu ifade eder. Eco'ya göre günümüzde konuşulmakta olan yedi bin dil arasında *Aymara*'ya da ayrı bir yer vermek gerekir. Bolivya ve Peru'da yaşayan yerlilerin konuştuğu bu dil, sınırsız esneklikte, yeni sözcük türetmek açısından inanılmaz işlevlikte, özellikle soyut kavramları dile getirmeye uygun bir dildir. Emeterio Villamil de Rada (1860) *Aymara*'dan *Âdemin Dili* diye söz eder, ona göre *Aymara*, özellikle dilin oluşumundan önceki bir düşüncenin dile getirilmesidir, felsefe dilidir, felsefe dilleri var olmuşa tabi ki...(Eco, 2017, s. 290).

⁴³ Ethnologue'un Dünya dilleri araştırmasına göre, konuşulmakta olan dillerin sayısı 7.164'tür (<https://www.ethnologue.com>, erişim: 24.11.2024). Ancak *Dünya Dilleri Atlası*'nda, bu sayı 6.796 olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte birçok çalışmada yeryüzünde 7000 dolayında dilin konuşulduğu belirtilir.

edilir çünkü bu dinlerin takipçilerince sözcüklerin dizilişinin bile başlı başına bir gizem taşıdığına inanılmıştır. Bu inanış biçimi, üç kutsal kitap için de aynen geçerlidir. Kutsal kitapların yazılmış olduğu dillerin kutsallaştırılması, ulusal dillerin gelişimine büyük bir engel oluşturmuştur. Almanca, İngilizce, Gotça, Çekçe gibi birçok dil ancak Kutsal Kitap'ın bu dillere çevrilmesiyle birlikte gelişmeye, zenginleşmeye başlamış ve ulusal bir dil kimliği kazanmıştır. Oysaki Türkçe, bütün bunların aksine, tamamıyla din dili olan Arapçanın egemenliği altına girmiş ve zaman içerisinde bu dilden aşırı sayıda giren sözcüklerle âdeta Araplaşmıştır.

Dillerin kutsallaştırılmasının temelinde, genel olarak beş gerekçe ileri sürebiliriz. Birincisi, din adamlarının, dinsel konularda tek söz söyleme ve yorum yapma hakkını tekelinde buldurmak istemelerinden dolayı, kutsal metinlerin bireyler tarafından doğrudan anlaşılmasını ve yorumlanmasını engelleme arzusudur. Çünkü bu engellenme, bir taraftan din konusunda anlama ve sorgulamaya doğrudan set vururken, bir taraftan da din adamlarının söylemlerindeki özgürlük alanını oldukça genişletmektedir. İkincisi, kutsal metinlerin yazıldığı dillerin ifade ettiği içeriğin günümüzde dünyada konuşulmakta olan yaklaşık yedi bin dilden hiçbirinin (Crystal, 2007, s. 16) aynı biçimde aktarmayacağını öne sürerek kutsal metnin dilinin bütün bu dillere göre ayrıcalıklı ve en üstün dil konumuna çıkartılmasıdır. Üçüncüsü kutsal metinlerin özgün dilinin dışında, başka bir dilde okunduğunda gizemini yitireceği ve aynı anlamı veremeyeceği düşüncesidir. Dördüncüsü, kutsal metnin kendisinin ve özgün anlamının çevirilerle değiştirilebileceği anlayışıdır. Son olarak da, din dilinin ana dilin dışında olduğu ülkelerde sadece din adamlarının Latince, Yunanca, Arapça, İbranice ve Süryanice bilmelerinden dolayı bu kişilerin toplumdaki konumlarını, etkinlik ve güçlerini yitirme endişesi sayılabilir.

Tarihsel süreçte, kutsal kitapların çevirisine toplumlar tarafından değil de daha ziyade din adamlarınca uzun süre karşı konulmuştur. Hristiyan dünyasında, Kutsal Kitap'ı başka bir dile aktarmaya cüret edenlerin bazıları, çok büyük acılar çekmiş ve işkenceler yaşamışken, bazıları da yaptığı çevirinin bedelini canıyla ödemek zorunda kalmıştır. Müslümanlar arasında Kur'an çevirisinin yasallığını ve kutsal özelliğini savunan görüşlerin varlığına rağmen din bilginlerinin çoğunluğu bunu özgün biçimiyle eşdeğer olmayan bir yorumlama olarak değerlendirmiştir. Ancak Hristiyanlarda durum tamamıyla farklıdır. Başlangıçta İncil'in çevirisine büyük direnişlere rağmen, zaman içerisinde bu metnin çevirisini kabul etmek zorunda kalmışlar, hatta bu çevirinin özgün biçimiyle aynı değerde, eşdeğer olduğu dinsel makamlarca kabul edilmiştir. Ama aynı şeyin İslam dünyasının kitabı için geçerli olduğunu söylemek hiç de olası değildir. Hatta Hristiyanlarda, en az bin yıldır kullanılmakta olan tapınma ve dua dili bile kökten değiştirilmiştir. Tapınma ve dua önceleri Yunanca yapılırken sonra Latinceye ve Rönesans'la birlikte de ulusal dillere geçilmiştir ama günümüzde Vatikan'ın resmi dili hâlâ Latince'dir ve ayinler de bu dilde yapılır. Oysaki bugün Latince konuşan topluluklar artık kalmamıştır. Bu durum, eskinin, daha doğrusu Rönesans'tan önceki bir dinsel geleneğin sürdürülmesi olarak değerlendirilebilir. Hristiyanlarda, günümüzde ortak bir tapınma ya da dua dilinden söz etmek de oldukça güçtür. Ortodoks Hristiyanlarda tapınma dili olarak hâlâ Yunanca kullanılırken Doğu'daki Hristiyanlarda hâlâ Arapça kullanılmaktadır.

Kutsal kitap çevirilerine gelince, Orta Çağ'dan Rönesans'a kadar, kutsal kitapların gerek çeviri anlayışında, gerekse de dilinde ve yayımlanmasında önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle

Rönesans'tan sonra, erek alıcının kaynak metni anlama gereksiniminin daha öne çıkmasıyla, erek okuyucu odaklı çeviri önem kazanmıştır. Bu dönemde kaynak metinle çeviri metinlerin karşılaştırılması yapılmış, kaynak metinle çeviri metni birlikte yayımlanmıştır. Bunun dışında, 16. yüzyıldan itibaren, Rönesans'la birlikte, Latince'den ulusal dillere doğru geçişle birlikte, ulusal dile doğru çeviri yapma öncelikli duruma gelmiştir. Bunun doğal sonucu olarak, kutsal metinleri artık bilmeden, anlamadan ve okuyamadan, ezbere tekrarlama önemini yitirmiş, bu metinleri kendi ulusal dilinde anlamının öne geçtiği bir döneme girilmiştir. Bu durum bütün kutsal metin çevirileri için tamamıyla yeni bir yöntemi beraberinde getirmiştir.

Gerçekte Rönesans'a kadar neredeyse bin yıl devam eden *kutsal dil* anlayışı, ilginç bir biçimde, ilerici din adamları tarafından yıkılmıştır, bu pek de beklenen bir durum değildi. Bunun sonucunda kutsal metinlerin çevirilerinde temel yöntem, *Eski Antlaşma* ve *Yeni Antlaşma* çevirilerinde olduğu gibi, daha çok erek odaklıdır; yani alıcı kitlenin kültürü ve metni anlaması dikkate alınarak çeviriler yapılmıştır. Kur'an çevirilerinde ise, ilk dönem çevirileri kaynak metin odaklı olmakla birlikte, sonraki dönemdeki çevirilerde genel olarak erek alıcı odaklı çeviri yöntemi yeğlenmiştir. Bunun dışında, ikinci dillerden yapılan çeviriler yerine kaynak metinden, doğrudan Arapçadan aktarma yöntemi egemen olmaya başlamış ve böylelikle kaynak metin ve erek metin eşdeğerliği de gündeme gelmiştir.

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl, insanın anlam arayışının yoğun bir biçimde devam etmekte olduğu bir çağdır. Bu nedenle, artık her şeyi anlamak isteyen bireylerle karşı karşıyayız. Bunun sonucunda, kutsal metinler de inananlar tarafından bireysel olarak anlamaya tabi kılınıyor. İnsanlığın yapay zekaya geçtiği bir çağda, dinsel bilgi de dahil olmak üzere her türlü bilgiye erişimin bu kadar kolaylaştığı bir dönemde, insan da neden, niçin ve nasıl sorularını sorarak her şeyi bilmek, öğrenmek ve anlamak istiyor. Bu bağlamda, çeviri de anlamının en ön koşuludur. Zira çevirmek, anlamak, yorumlamak ve anlamı zenginleştirmektir. Ancak anlaşılabilir bir metin çevirebilir ve öteki dile aktarabilir; çevrilmeyen bir metin, ne anlatabilir ne de aktarabilir zira anlatmak ve konuşmak da çevirmektir, hatta anlamak bile çevirmektir (Sığırcı, 2022, s. 106-152). Bu yüzyılda, kutsal metnin başka bir dile çevrilmesi demek, öncelikle onun kendi dilinde anlaşılır kılınması, açılması, anlatılması, çağının çağdaşı bir biçimde yorumlanması demektir. Kutsal kitapların artık tek bir yorumundan ve anlamından da söz edemeyiz, kaldı ki kutsal metinler de dahil olmak üzere, anlamın sabitliğinden, değişmezliğinden ve mutlaklığından söz edilemez; eğer öyle olmuş olsaydı, bu kitapların sayısız kez yorumlanmasından ve evrenselliğinden hiç söz edilmemesi gerekirdi. Gerçekte, yorumbilimsel (hermenötik) açıdan bir metni anlamak, daha önce bildiklerimizle ona yeni bir yorum getirebilmek, onu yeniden anlamaktır; bu bilgiler ne kadar artarsa, anlam ve yorumlama da o kadar zenginleşecek ve derinleşecektir. Dolayısıyla da kutsal metinleri çevirmek demek, gerçekte bu metinleri kendi kültürüne taşımak, kendi dilinde anlamak, yorumlamak, genişletmek, düşünmek ve düşündürmek demektir. En sonunda da bu metinleri kendinleştirmektir, kendin kılmasıdır.

Öte yandan 21. yüzyıl, kitle iletişim araçlarında, iletişimde ve çeviri konusunda insanlığın bugüne kadar hiç tanık olmadığı ve deneyimlemediği, büyük teknolojik devrimlerin yaşandığı yepyeni bir çağdır. Artık kitle ya da topluluk yerine, bireyin düşüncelerinin ve paylaşımlarının ön plana çıktığı ve bunların kolaylıkla yayılabildiği, kaydedilebildiği bir çağa Hümanizm hareketinden

6 yüzyıl sonra tekrar tanık olunuyor. Ama bu kez, öncekinden tamamıyla farklı bir biçimde, teknolojinin insanlığa sunmuş olduğu bütün olanaklarla, hem görselin hem sesin hem de yazının, hatta bunların üçünün birlikte kullanılabilirdiği bir devri insanlık ilk kez yaşıyor. Oysaki Rönesans ve Hümanizm hareketinde sadece yazı, resim, basımevi, mimari ve sanatla insanlık farklı bir döneme girmişti. Günümüzde, aynı şey, neredeyse her alanda, ama teknolojik gelişmelerle tamamıyla bambaşka bir biçimde gerçekleşmektedir. Bunun doğal sonucu olarak, artık çeviri, ya da kutsalın çevirisi, sadece din adamlarının ya da insan çevirmenlerin elinde değildir, onların tekelden çoktan çıkmıştır; hatta insan çevirisinden makine çevirisine çoktan geçilmiştir. Bu bilgi ve iletişim çağında, bilgi artık saniyeler içerisinde, dünyanın dört bir yanına, neredeyse bütün dillerde, her birey tarafından yayılabilmektedir. Bu nedenle, insanlar, hiçbir yabancı dil bilmeden, yapay zekaya ya da çeviri teknolojilerine her şeyi birçok dile, kısa sürede çevirebilmektedir. Dolayısıyla burada, çeviri eylemi artık toplumun bütün tabakalarına yayılmış; bir avuç din adamının ya da insan çevirmenin tekelden de çoktan kurtulmuş, özgürleşmiştir. Bu nedenle, çok daha kapsamlı, nitelikli ve bütün dilleri kapsayacak biçimde kutsal kitap çevirilerinin yapılması bir zorunluluktur. Bugün, kutsal metinlerin çevirisi, Türkçe ya da başka bir dili konuşanlar için olduğu kadar, diğer dilleri konuşanlar için de daha önce hiç olmadığı kadar zorunlu temel bir göreve dönüşmüştür. Bundan sonra, kutsal metinler çevrilebildiği sürece anlaşılacak, zenginleşecek ve varoluşunu sürdürecektir, aksi durumda kendi metin evrenleri içinde kalacaklardır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki (1997). *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara: Seba Yayınları.
- Agamben, Giorgio (2013). *Kutsal İnsan, Egemen, İktidar ve Çıplak Hayat*, İsmail Türkmen (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Albrecht, Jörn (1998). *Literarische Übersetzung: Geschichte, Theorie, Kulturelle Wirkung*, Darmstadt.
- Al-Nadawî, Ali Ahmad (1997). *Tarjamât ma'ânî al-qur'ân al-karîm wa tatawwur fahmihû 'ind al-gharb* [Les traductions du saint Coran et l'évolution de sa compréhension auprès de l'Occident], Arabie Saoudite, La Mecque.
- André, Paul (2007). *La Bible et l'Occident, De la bibliothèque d'alexandrie à la culture européenne*, Paris: Armand Colin.
- Arsal, Sadri Maksudi (2017). *Türk Dili İçin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (2000). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi Karahanlı Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydar, Hidayet (1996). *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*. İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık.
- Aydın, Mehmet (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Aytaç, Gürsel (1983). *Yeni Alman Edebiyatı*, Kültür Eserleri Dizisi 29, Ankara.
- Baker, Mona (1998). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londres-New York: Routledge Yayınevi.
- Ballard, Michel (2013). *Histoire de la traduction, Repères historiques et culturels*, Brüksel: De Boeck Supérieur.
- Başkan, Özcan (2006). *Dilde Yaraticılık*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Binark, İsmet; Halit, Eren (1986). *World Bibliography of the Translations of the Meanings of the Holy Qur'an* édité par I. Ekmeleddin, İstanbul, OIC Research Centre.

- Birişik, Abdulhamit (2002). *Kur'ân, DİA*, Cilt 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bobzin, Harmut (1995). *Der Koran im Zeitalter der Reformation*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Bocquet, Catherine (2000). *L'art de la traduction selon Martin Luther ou lors que le traducteur se fait missionnaire*, Arras: Appu.
- Bouazza, Hicham; Fares, Oum El Ghaït (2022). « La traduction et le sacré chez les monothéistes. Une étude comparative », *Traduire*, 246, ss. 118-127.
- Bickerton, Derek (2013). *Âdemin Dili. İnsan Lisanı nasıl yarattı? Lisan İnsanı nasıl yarattı?*, Mehmet Doğan (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bradatan, Costica (2018). *Fikirler için ölmek, Filozofların tehlikeli hayatları*, Kübra Oğuz (Çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Breton, Roland (2007). *Dünya Dilleri Atlası*, Orçun Türkay (Çev.), İstanbul: NTV Yayınları.
- Burke, Peter; Po-Chia Hsia, R. (2012). *Erken Modern Avrupa'da Kültürel Çeviri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Burman, Thomas E. (2013). *Kur'an'ın Latinceye çevirileri, 1140-1560*, Nisan Alıcı (Çev.), Ankara: İthaki Yayınları.
- Burman, Thomas E. (1998). "Tafsîr and Translation: Traditional Arabic Qur'ân Exegesis and the Latin Qur'ans of Kettonlu Robert and Mark of Toledo", *Speculum*, 73/3, ss. 703-732.
- Caillous, Roger (1972). *L'homme et le sacré*, Paris: Gallimard.
- Calvet, Louis-Jean (2024). *Dillerimizin Denizi Akdeniz*, Damla Kellecioğlu (Çev.), İstanbul: Monografi.
- Cardini, Franco (2004). *Avrupa ve İslam*, İstanbul: Literatür.
- Chouraqui, André (1990). *Liminaires, Muhammed Al-Qur'an/Le Coran, L'Appel içinde*, Paris: Robert Lafont. <https://nachouraqui.tripod.com/id16.htm> (Erişim: 15. 08. 2024).
- Copley-Christie, Richard (1886). *Étienne Dolet, le martyre de la Renaissance, sa vie et sa mort*, Casimir (Çev.), Stryenski, Paris: Librairie Fischbacher.
- Crystal, David (2007). *Dillerin Katli*, İstanbul: Profil Yayınevi.
- Çelebi, İlyas (1988). "Mu'tezile", *İslam Ansiklopedisi içinde*, Cilt 31, İstanbul: TDV, ss. 391-400.
- Çinpolat, Salih (2023). *Kitab-ı Mukaddes'in Protestanlık Öncesi Almanca Çevirilerine Bir Bakış, Hikem 1/1*, ss. 37-50.
- Derrida, Jacques (2001). *Foi et savoir (Bilgi ve İnanç)*, Paris: Seuil Yayınevi.
- Duygu, Zafer (2019). *İsa, Paolus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Eco, Umberto (2014). *Orta Çağ, Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar*. Leyla Tonguç Basmacı (Çev.), 3. basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eco, Umberto (2017). *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, Kemal Atakay (Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Er, İbrahim Halil (2020). *Hız Peygamber'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, İstanbul: Mevsimler Kitap.
- Foz, Clara (1998). *Le Traducteur, l'Église et le Roi*, Ottawa/Artois: Presses Université, Collection "Traductologie."
- Friedrich, Johannes (2000). *Kayıp Yazılar ve Diller*, Recai Tekoğlu (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Goitein, Shelomo Dov (2011). *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam (Çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Görgülü, Faruk (2024). "Edib Ahmed Yüknekî'nin Atebetü'l-Hakâyık İsimli Eserinde Kur'an Âyetlerinden İktibaslar", 18. *Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri*, Yayıncı: Hatem Fahd Huo, Sami Baskın, ss. 1053-1069, <https://saybildercongress.com/social/> (Erişim: 06.08.2024).
- Günay, Veli Doğan (2023) *Dilin ve Yazının Serüveni*, Homo Sapiens'ten Yapay Zekaya Mağara Resminden Metaverse, İstanbul: Toroslu Kitaplığı
- Halkin, Léon-E (1987). *Érasme parmi nous*, Paris: Fayard Yayınevi.
- Hamidullah, Muhammad (1989). «Introduction», dans *Le Coran*, Maryland: Amana Corp.
- Harman, Ömer Faruk (1998). "İsmail", *İslam Ansiklopedisi* içinde, Cilt: 22, İstanbul: TDV, s. 519-521.
- İnan, Abdülkadir (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümelere Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jakobson, Roman (1960). "Linguistics and Poetics", in T. Sebeok, dir., *Style in Language*, Cambridge, Cambridge University Press, ss. 350-377.
- Jean, Georges, 2012, *Yazı İnsanlığın Belleği*, 7. Baskı, Nami Başer (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Genel Kültür Dizisi.
- Kaufmann, Francine (2007). «Traditions et principes de la traduction biblique dans l'Antiquité juive», *Théologiques*, 15(2), 15-45, DOI: <https://doi.org/10.7202/017771ar>. (Erişim: 20. 05. 2023)
- Keskioğlu, Osman (1953). *Kur'an Tarihi*, İstanbul: Nebioğlu.
- Keskioğlu, Osman (1961). "Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara.
- Kocabıyık, Ergun (2019). "Evire Çevire İhanet, Çevirmenler, Matbaacılar ve Reformasyon", *DoğuBatı Düşünce Dergisi Çeviri I*, sayı 87, Ankara, ss. 95-119.
- Köprülü, M. Fuat (1926). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Krauss, Michael (1992). "The World's language in crisis", *Language* 68, ss. 4-10.
- Kuzgun, Şaban (2008). *Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları, Çelişkileri* İstanbul: Fazilet Yayınları.
- Luther, Martin (1964). "Épître sur l'art de traduire et sur l'intercession des saints 1530", in *Martin Luther, Oeuvres*, cilt 6. Jean Bosc (Çev.), Genève: Labor ve Fides, ss. 190-204.
- Luther, Martin (2018). *Doksan Beş Tez*, Cengiz Çevik (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Luther, Martin (2015). *Hristiyanın Özgürlüğü*, Alper Özharar (Çev.), İstanbul: Luteryen Kilisesi.
- Luther, Martin (2017). *Köle Doğanlar, İradenin köleliği*, Nur Nirven (Çev.), İstanbul: GDK Yayınları.
- Mary, Snelle-Hornby (1996). "Übersetzungswissenschaft: Eine neue Disziplin für eine alte Kunst?", *Translation and Text*, Yay. Haz. Mira Kadric, Klaus, Viyana.
- Mingana, Alphonso (1925). "An Ancient Syriac Translation of the Kur'an Exhibiting New Verses and Variation", *Bulletin of the John Rylands Library*, 9, ss. 188-235.
- Mounin, Georges (1967). *Geschichte, Theori, Anwendung*, Münih.
- Moseley, Christopher (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3rd edition. Paris: Unesco.

- Müller, Jan Dirk (2002) *Latein als Lingua Franca in Mittelalter und Früher Neuzeit*. (I. F.Fremdsprache, Herausgeber, & K. Ehlich, Produzent) Abgerufen von.
- Nida, Eugen ve Taber, Charles. (1982) [1969]. *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, Brill.
- Olgun, Hakan (2016). *Luther ve reformu, Katolisizmi Protesto*, Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Olender, Maurice (1998). *Cennetin Dilleri, Tanrısal Bir Çift: Ariler ve Samiler*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Özakıncı, Cengiz (1994). *Dünden Bugüne Türklerde Dil ve Din*, İstanbul: Bellek yayınları.
- Öztürk, Yaşar Nuri (2010). *Arapçılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe*, İstanbul: Yeni Boyut.
- Pattegree, Andrew (2001). *The Reformation World*, Londra: Roudledge.
- Prime, Wendell (1888). *Fifteenth Century Bibles A Study in Bibliography*, New York: Anson D. F. Randolph and Company.
- Rida, Raşid (1908). *Al-Manar (Le phare)*, Kahire: Matba'at Al manar, 114/4, ss. 268-274.
- Roberts, John Morris (2019). *Avrupa Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Rukancı, Fatih ve diğ. (2021). "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Kur'ân-I Kerîm'in Tab' ve Neşriyat Sürecinin Denetimi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 66, ss. 264-308.
- Sadek, Gaafar & Basalamah, Salah (2007). "Les débats autour de la traduction du Coran Entre jurisprudence et traductologie" in *Théologiques*, C. 15, S. 2. ss. 89-113, <https://id.erudit.org/iderudit/017774ar> (Erişim: 12.06.2023)
- Sağol, Gülden (1997). "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 8, ss. 7-13.
- Saint Jérôme (?). «Traité sur les devoirs d'un traducteur des livres sacrés», *Critique Sacrée, Œuvres*, <http://remacle.org/bloodwolf/eglise/jerome/pammaque4.htm> (Erişim: 18.07.2023)
- Saladin, Jean-Christophe (2000). *La bataille du grec à la Renaissance*, Paris: Les Belles Lettres.
- Sale, George (1882). «Preface to the Preliminary Discourse and Translation», dans M.A. WHERRY, *A Comprehensive Commentary on the Quran*, Londres, Trübner & Co., ss. 3-11, <www.bible.ca/islam/library/Wherry/Commentary1/spref.htm> (Erişim: 10.08.2023).
- Saroğlu, Hacer (2022). *16. Yüzyıl Katolik Reformunun Bir Sonucu: Konsillerde Kararlaştırılan Yasaklı Kitaplar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Savary, Claude-Etienne (1821). *Préface à sa traduction du Coran (1782-83)*, Paris-Amsterdam, G. Dufour.
- Serban, Adriana (2008). «Enjeux et défis de la traduction des textes religieux: prolégomènes à une étude des choix identitaires en Transylvanie», *Cahiers d'études du religieux*. Recherches interdisciplinaires, <https://doi.org/10.4000/cerri.583>. (Erişim: 10.9.2023)
- Sığırıcı, İlhami (2022). *Çeviri Felsefesi The Philosophy of Translation*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Strand, Kenneth A. (1966). *German Bibles Before Luther-The Story of 14 High-German Editions*-Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Moseley, Christopher (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3rd edition. Paris: Unesco.
- Nida, Eugene (1964). *Towards a Science of Translating*, Leiden: E. J. Brill.

- Tekin, Feridun (2023). "Hz. Peygamber Döneminde Bir İletişim ve Haberleşme Aracı Olarak Mektup", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 24, ss. 511-535. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2989372> (Erişim: 29.12.2024).
- Tok, Fatih (2015) Ebû Hanîfe'ye Göre Kur'ân ve Tercümesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, ss. 269-292.
- Üçok, Bahriye (1983). *İslam tarihi, Emeviler ve Abbasiler*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ünlü, Suat (2007) Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümelere, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan Cilt 9, ss. 9-56.
- Üstün, Sema (2012). "Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Kur'an Tercümelere Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 10, sayı 19-20, ss. 457-481.
- Varlık, Selami (2011). « Le Coran et la question de la traduction humaine d'une parole divine », Manzari Francesca et Rinner Fridrun (dir.), *Traduire le même, l'autre et le soi*, Aix-en-Provence, Presses universitaires de Provence, ss. 175-85, <https://doi.org/10.4000/books.pup.20974>. (Erişim: 18. 04. 2023)
- Vermeer, Hans Josef (2008). *Çeviride Skopos Kuramı*, Ayşe Handan Konar (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Von Hoof, Henri (1973). Esquisse pour une histoire de la traduction en occident (4), *Le linguiste*, De Taalkundige, sayı 1-2, ss. 1-10.
- Von Hoof, Henri (1991). *Histoire de la traduction en Occident*, Paris-Louvain-Laneuve: Duculot.
- Woodswort, Judith (1998). Geschichte des Übersetzens, Rolf Geiser (Çev.), *Handbuch translation*, Yay. Haz. Hönig Kussmaul ve d., Tübingen: Stauffenburg, ss. 39-43.
- Yağoob, Luay Hatem (2021) "İslami Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, sayı 25 (1), ss. 385-407.
- Yalçınkaya Mehmet Akif (2006). *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yanardağ, Merdan (2022). *İçtihad Kapısı. İslam Dünyasının Süren Orta Çağı*, 9. basım, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kur'an-ı Kerim'in elli dört dile çevirisi: <https://surahquran.com/Surah-translation/Translating-meanings-Quran-tr.html> (Erişim: 11.08.2024)
- <https://language.mki.wisc.edu/essays/high-and-low-german/> (Erişim: 01.01.2025).
- <https://kutsalkitap.info.tr/> (Erişim: 10.8.2024).
- <https://www.ethnologue.com> (Erişim: 24.11.2024).
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Zuhruf-suresi/4327/2-3-ayet-tefsiri> (Erişim: 08.02.2025)
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'raf-suresi/1112/158-ayet-tefsiri> (05.08.2024)
- <https://kuran-ikerim.org/meal/diyaret/ala-suresi>(Erişim: 08.02.2025)
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/İbrahim-suresi/1754/4-ayet-tefsiri> (Erişim: 08.02.2025)
- <https://kuran-ikerim.org/meal/diyaret/rum-suresi> (Erişim: 08.02.2025)
- <https://language.mki.wisc.edu/essays/high-and-low-german/> (Erişim: 01.01.2025).
- Politique linguistique israélienne (İsrail'in Dil Politikası) <https://www.axl.cefan.ulaval.ca>. (Erişim: 11.06.2024)

Les langues de la Bible (Kutsal Kitap'ın Dilleri) <https://www.la-croix.com/Les-Formations-Croire.com/BIBLE/Bible-mode-d-emploi/4e-etape-Les-traductions-de-la-Bible/Les-langues-de-la-Bible> (Erişim: 15.08.2024).

UNESCO, plus de 2500 langues en danger dans le monde (Dünyada 2500'den fazla dil yok olma tehlikesi altında) <https://news.un.org/fr/story/2009/02/150882> (Erişim: 15.08.2024).

BATI

EDEBİYATINDA AKIMLAR

editör
OKTAY YİVLİ

HATİCE FIRAT
YASEMİN MUMCU
OKTAY YİVLİ
OĞUZHAN KARABURGU
BERNA AKYÜZ SİZGEN
NİLÜFER İLHAN

ÜMMÜHAN TOPÇU
SEFA YÜCE
HANİFİ ASLAN
METİN AKYÜZ
MEHMET SÜMER
YAKUP ÖZTÜRK

Günce Yayınları

Prof. Dr. Önder Göçgün

TİYATRO DENEN HAYAT SAHNESİ

Günce Yayınları

PROF. DR. ÖNDER GÖÇGÜN

Türk Tasavvuf Şiiri

AÇIKLAMALI VE YORUMLU ÖRNEKLERLE

Günce Yayınları

MODERN TÜRK EDEBİYATI

editör
OKTAY YİVLİ

MUHARREM DAYANÇ
OKTAY YİVLİ
MACİT BALIK
MAHMUT BABACAN
SEVİM ŞERMET

YASEMİN MUMCU
BEDİA KOÇAKOĞLU
NİLÜFER İLHAN
MAKSUT YİĞİTBAŞ
SELAMİ ALAN

Günce Yayınları